

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Pracoviště Historické sociologie
Obor Historická sociologie

Bc. Zuzana Konečná

**Proměna vnímání upíra v západní kultuře
od raného novověku po současnost:**
Posouzení marginálního kulturního jevu v intencích
civilizační teorie Norberta Eliase

Diplomová práce

Vedoucí práce: **doc. PhDr. Jan Horský, Ph.D.**

Praha 2013

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu. Současně dávám svolení k tomu, aby tato práce byla zpřístupněna v příslušné knihovně UK a prostřednictvím elektronické databáze vysokoškolských kvalifikačních prací v depozitáři Univerzity Karlovy a používána ke studijním účelům v souladu s autorským právem. Zároveň prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 17. května 2013

Zuzana Konečná

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Janu Horskému, Ph.D. za odborné rady a vždy laskavý přístup, své rodině za její ohromnou podporu ve všech směrech a své kolegyni Olze Hillebrandové za to, že se mnou sdílela strasti studia.

OBSAH

Obsah	3
Abstrakt.....	4
Abstract	4
Úvod.....	6
1. Představení Norberta Eliase, jeho život a dílo.....	10
1.1 Život Norberta Eliase	10
1.2 Teorie civilizačního procesu Norberta Eliase	16
2. Metodologie.....	29
2.1 Představení analyzovaných dokumentů	30
3. Upír v západní kultuře v průběhu času.....	32
3.1 Vzhled.....	32
3.2 Charakter	45
3.3 Víra v existenci upíra v západní kultuře a vysvětlování případů vampyrismu	53
4. Upír ve světle civilizačního procesu.....	68
Závěr	73
Literatura.....	75

ABSTRAKT

Práce se zabývá vývojem proměny vnímání upíra v západní kultuře od raného novověku po současnost. Upír se dnes v západní kultuře těší velké oblibě a zaujímá v ní neochvějné místo. Upíři současnosti jsou přitažliví a v podstatě nebezpeční. Předmětem této práce je snaha zjistit, zda tomu tak bylo i v předchozích staletích. Práce si všímá změn ve vzhledu a charakteru, a to jak fiktivní postavy, tak také „reálných upírů“. Na základě analýzy vybraných fiktivních děl (literárních i obrazových) od konce 18. století, kdy upír vstoupil do západní fikce, ukazuje, jak se postupně proměňuje obraz, který této nadpřirozené bytosti Západ přisuzuje.

Nezbytnou součástí toho, jak kultura vnímá určitý jev, je také víra v tento jev. Proto se v práci zabývám také tím, jak Západ v průběhu času tento fenomén vysvětloval.

Práce dále seznamuje s teorií civilizačního procesu Norberta Eliase. Analýza proměny vnímání upíra v západní kultuře sleduje její stopy a zjištěné výsledky s ní porovnává, přičemž si dává za cíl odpovědět na otázku, zda se vnímání upíra proměňovalo v intencích této teorie.

ABSTRACT

The thesis deals with the transformation of perception of vampire in Western culture from early modern period to present. The vampire in modern Western culture is very popular and has an unwavering place. Vampires are now attractive and basically not dangerous. The subject of this work is question whether it was so in previous centuries. Work present the change in appearance and character, both fictional character and "real vampires." Based on the analysis of selected fictional works (literary and visual) from the late 18th century, when the vampire came to Western fiction, work shows how gradually transforms the image that this supernatural beings attributes in West.

An essential part of how culture perceives certain phenomenon is a belief in it. Therefore I am interested in how the West over time explaining this phenomenon.

Work also introduces the Norbert Elias's civilization theory. Analysis of transformation in the perception of a vampire in Western culture follows it's tracks and the results are compared with it with the goal to give answer on question whether this phenomenon is turning into the terms of this theory.

Klíčová slova

Upír, proměna, raný novověk, současnost, západní kultura, Elias, civilizační proces

ÚVOD

„...jejich tváře, tak rozdílné a tak podobné, byly všechny úchvatně, nelidsky krásné.“

MEYEROVÁ, *Stmívání* (2008)

Upíři jsou dnes všude. Nikdy nebyli více žádaní. Mnoho lidí je miluje, obdivuje, chtějí být s nimi nebo dokonce jimi. Internet je plný článků, komentářů a dalších příspěvků o touze stát se upírem nebo se s ním setkat, a také návodů, jak se jím stát. Tato nesmrtelná bytost dnes burcuje mysl mnoha lidí, převážně v pozitivním smyslu, a v západní kultuře je většinově prezentována jako přitažlivá a „nekousající“. Za tak obrovský zájem v dnešní době upír vděčí především spisovatelce Stephanii Meyerové, o které by se dalo říci, že odstartovala nynější hysterii okolo upírů, když stvořila svět *Twilight*. Příběh pojednává o skupině „hodných“ upírů, kteří neloví lidi ale zvířata. Jsou nadpozemsky krásní a mají lepší charakter než kdejaký zastupitel lidské rasy. Tato čtyřdílná sága vzbudila natolik velký ohlas, že byla zfilmována. Na konci loňského roku byla v kinech po celém světě uvedena poslední část. Filmy přinesly tématu ještě mnohem větší oblibu než samotné knihy. Dalšími velice oblíbenými díly s tematikou upírů, jsou mimo jiné seriály *Upíří deníky* a *Pravá krev*.

S nadsázkou lze říci, že upíři jsou v dnešní západní kultuře vnímáni pouze jako fiktivní postava a jsou vykreslováni jako přitažliví a v podstatě hodní. Bylo tomu ale tak vždy? Jak byli upíři (ve smyslu nesmrtelné bytosti) v západní kultuře vnímáni dříve? Jak se změnilo vnímání upírů v průběhu několika staletí? Kopíroval vývoj tohoto jevu proces, který Norbert Elias popisuje ve své civilizační teorii? Je možné v průběhu času sledovat u tohoto jevu trend ke zjemnění a potlačení afektů, který je charakteristický v procesu civilizace? Na tyto otázky se snaží práce odpovědět.

Eliasova teorie o civilizačním procesu mě velice oslovila, a proto jsem se rozhodla věnovat se jí ve své diplomové práci. Stejně tak mám vztah ke kultuře. Elias se zabýval proměnou mnoha oblastí, ale podrobně nestudoval, zda a jak tento proces ovlivnil kulturní vnímání konkrétních jevů. Ve své práci se pokusím jít v jeho stopách. Vzhledem k tomu, že nelze analyzovat kulturu jako celek, protože přesahuje rozsah této práce a také možnosti jednoho člověka a časového období, které je pro tuto práci vymezeno, zvolila jsem jednu část kultury. Téma upíra jsem si vybrala, protože v dnešní době je to opravdu oblíbený kulturní jev, se kterým se setkávám na každém kroku. Při zhlédnutí nabídky knih v oblasti fantasy je jich poměrně velká část s upíří tematikou. Někdy mi připadá, že na mě upír „útočí“ ze všech stran. Tato novodobá „hysterie“ okolo upírů započala fiktivním příběhem Stephanie Meyerové, o kterém jsem se již zmiňovala výše. Upír se ale v západní kultuře neobjevil ve 21. století, je tady mnohem déle. Jeho současná masová obliba mě přiměla přemýšlet, zda byl takto vnímán i v dřívějších dobách.

I když o proměně upíra existuje mnoho publikací, a to v nezanedbatelné míře také z akademických kruhů, neexistuje žádná publikace, která by zahrnovala období od počátku raného novověku až po dnešek. Tyto publikace se převážně zaměřují pouze na jednotlivé země nebo jednotlivá média. Jako příklad lze uvést například *The Vampire in Literature: A Critical Biography* (1989) od Margaret L. Carterové, která zkomponovala bibliografii anglicky napsané fikce s tematikou upírů, *Monster with Thousand Faces* (1989) od Briana Frosta, který pojednává o fikci s tematikou upírů v 19. a 20. století, nebo *Vampirismus- Forschungsbibliographie* od Clemense Ruthnera (2003). Z novějších pak například *New Vampire Cinema* (2012) od Kena Geldera z roku, jejíž autor zkoumá filmy s tematikou upírů od roku 1992 do roku 2012.

Po vzoru Eliase analyzuji vývoj upíra ve Francii, Německu, Anglii a Itálii. Ve své práci postupuji podle metodologie Norberta Eliase, která se nedá zařadit k žádné obecně uznávané tradici. Používám kvalitativní analýzu dokumentů. Hendl popisuje kvalitativní způsob metodologie jako využívající málo standardizované metody získávání dat, přičemž data mohou být například přepisy terénních poznámek z pozorování a rozhovorů, fotografie, audio a videozáznamy, deníky, osobní

komentáře, poznámky, úřední dokumenty, úryvky z knih a vše, co nám přibližuje všední život zkoumaných lidí. (Hendl, 2005: 52)

Dokumenty mohou, jak popisuje metodu Hendl, být podrobeny analýze z různých hledisek, odrážejí se v nich osobní nebo skupinové, vědomé nebo nevědomé postoje, hodnoty a ideje. Za dokumenty lze považovat knihy, novinové články, záznamy projevů, deníky, plakáty, obrazy, v podstatě všechny stopy lidské existence. Tato strategie zkoumání má výhodu v tom, že materiál je rozmanitý a jiným způsobem těžko získatelný. Pozitivem této strategie je, že se v ní nevyskytují chyby nebo zkreslení, které mohou vznikat při rozhovorech, pozorování, měření a testování. Protože je tato metoda neinvazivní, nemůže ovlivnit předměty zkoumání. Hendl tuto strategii označuje jako nereaktivní. Analýza dokumentů se používá, pokud se jedná o časově vzdálené, historické události. (Hendl, 2005: 132)

Mayring rozděluje zpracování dokumentů do čtyř fází. První fází je definice výzkumné otázky. Následuje definování toho, co bude považováno za dokument. Podle tohoto vymezení se pak postupuje určitým způsobem při sběru dokumentů, přičemž je snaha vyhledat všechny relevantní dokumenty. Další fází je provedení pramenné kritiky, externího i interního posouzení dokumentů. Poslední fází je interpretace dokumentů zaměřená na hledání odpovědi na položené otázky a vypracování závěrů. (Mayring in Hendl, 2005: 132)

Při analýze dokumentů je možné postupovat několika způsoby. Jedním z nich je postup holistický, přičemž zkoumání dokumentů výzkumníkovi pomáhá rekonstruovat nějaké události. Analýza dokumentů se používá v případech, v nichž není přístup k informacím pomocí pozorování, dotazování nebo měření. (Hendl, 2005: 133)

Ve své diplomové práci pracuji jak s primárními, tak sekundárními prameny. Metodu analýzy dokumentů jsem zvolila, protože je to jediný způsob, jak získat odpovědi na položené otázky, pro jejichž zodpovězení je nutné jít hluboko do minulosti. Není proto možné použít metody jako jsou pozorování či rozhovor.

Tato práce je rozdělena do čtyř kapitol. V první kapitole představuji život a teorii Norberta Eliase. V následující kapitole přibližuji metodu svého výzkumu a obeznamuji s analyzovanými dokumenty. Ve třetí kapitole analyzuji proměnu upíra

v průběhu času. V poslední kapitole podrobuji zjištěné závěry o vývoji vnímání upíra v západní kultuře komparaci s civilizační teorií Norberta Eliase.

1. PŘEDSTAVENÍ NORBERTA ELIASE, JEHO ŽIVOT A DÍLO

1.1 Život Norberta Eliase

Norbert Elias přispěl do sociologického světa velice originální koncepcí, které se dostalo pozornosti až dlouho po jejím vydání. První výtisky knihy představující tuto teorii však spatřily světlo světa již v roce 1937. Díky událostem následujících let se Eliasovo dílo dostalo do ústraní a na své objevení muselo čekat dlouhých čtyřicet let.

Norbert Elias se narodil 22. června 1897 ve Vratislavi (v té době součást Německa). Pocházel ze židovské rodiny. V dětství se setkával s vlivy židovské i německé kultury. Již na gymnáziu toužil po kariéře univerzitního badatele. Po imatrikulaci na vratislavské univerzitě, kde se přihlásil na obor filozofie a germanistika, však odešel na frontu jako válečný dobrovolník. Na frontě Elias přišel téměř o všechny spolužáky, sám se po psychickém zhroucení vrátil do Vratislavi, kde sloužil v sanitní službě.

V roce 1918 začal Elias studovat ve Vratislavi filozofii a medicínu, které se věnoval na otcovo přání. Dokončil pouze preklinickou část studia. Toto studium v něm ale podnítilo úvahy o vzájemném propojení biologického a sociálního, které později vyústily v jeho civilizační teorii.

Při semestrálním pobytu v Heidelbergu se Elias seznámil s dílem Maxe Webera a dalších sociologů. První náznak Eliasovy pozdější teorie se objevil ve článku *Vom Sehen in der Natur*, publikovaném v roce 1921 v časopise Vratislavského židovského turistického spolku Blau-Weiß, ve kterém byl Elias v době svých vratislavských studií členem. V článku upozorňoval na to, že moderní člověk vnímá přírodu jinak než antický nebo renesanční, tedy že vnímání a chápání přírody je dlouhodobý strukturovaný vývojový proces.

Kvůli finančním problémům rodiny způsobených hospodářskou krizí musel Elias po doktorské zkoušce začít pracovat, konkrétně v továrně na drobné železářské

zboží a součástky. Zde získal zkušenosti a poznatky týkající se provozu podniku, ekonomických vztahů, hospodářské konkurence a krize s jejími důsledky. Hlavně konkurence, provázanost vztahů mezi jednotlivými konkurujícími si soupeři a jejich vzájemné vyřazovací boje hrají v jeho pozdější teorii velkou roli. Když se mu naskytla možnost univerzitní kariéry, už s doktorským titulem, odešel studovat sociologii do Heidelbergu. V té době měl z tohoto oboru pouze základní znalosti.

V Heidelbergu v tomto období působil Alfred Weber a před svou smrtí také Max Weber. Elias usiloval o docenturu a Alfred Weber ho měl vést při psaní habilitační práce, která měla být věnována významu florentinské společnosti a kultury pro zrod vědy. V Heidelbergu toho času působil jako soukromý docent také Karl Manheim. Když Manheim Eliasovi nabídl, aby ho jako jeho asistent následoval do Frankfurtu nad Mohanem s příslibem habilitace po třech letech, Elias nabídku přijal.

Ve Frankfurtu Elias mimo jiné pracoval na habilitačním spisu, který byl hotový za tři roky. Nesl název *Der höfische Mensch: Ein Beitrag zur Soziologie des Hofes, der höfischen Gesellschaft und des absoluten Königtums*. Elias se zde zaměřil na zkoumání dvorské absolutistické společnosti Francie 17. a 18. století. Toto dílo tvořilo základ pro jeho pozdější teorii. V roce 1933, kdy habilitační práci odevzdal, dělila Eliase od získání soukromé docentury jen zkušební přednáška. Ta se ale už nekonala. Když se Adolf Hitler stal říšským kancléřem, zásadně se změnila poměry na univerzitě. Židé a všichni kriticky uvažující vědci ji museli opustit.

Elias krátce po té opustil i Frankfurt, bez plánů do budoucnosti. Po odmítnutí na švýcarských univerzitách odjel do Paříže. Zde díky známému získal stipendium od jedné amsterodamské nadace, díky němuž mohl nějakou dobu pokračovat ve vědecké činnosti. Výsledkem této práce byly dva publikované články v emigrantských časopisech, *Kitschstil und Kitschzeitaler* a *Die Vertreibung der Hugenotten aus Frankreich*.

Vzhledem k tomu, že neměl výhled na univerzitní dráhu, rozhodl se začít podnikat. Otec mu poskytl prostředky na otevření malé továrny na výrobu dřevěných hraček. Bohužel se mu v podnikání nedařilo a brzy přišel o veškerý vložený kapitál.

V roce 1935 se rozhodl zkusit štěstí v Anglii. Zde se mu podařilo získat od výboru na pomoc židovským uprchlíkům stipendium, i když velice nízké. Většinu času studoval v čítárně Britského muzea. Zde náhodou narazil na starší literaturu věnovanou problematice etikety, dobrých mravů a způsobného chování. V tomto okamžiku se začala utvářet jeho teorie. Za tři roky později bylo dokončeno dvousvazkové dílo *O civilizačním procesu*.

Eliase není možné přiřadit k žádné sociologické škole. Jako opozici proti dosavadním názorům vůči kterým měl námítky spekulativnosti a doktrinářství, představil procesuální model založený na detailní empirické analýze. Práce byla vydána, vzhledem k situaci v Německu, ve Švýcarsku. V roce 1937 bylo vytištěno několik signálních výtisků prvního dílu, které Elias rozeslal lidem, o nichž se domníval, že by mohli zajistit knize zájem odborné veřejnosti. Poté byly vydány další výtisky, znovu ve švýcarském nakladatelství, v roce 1939. Elias opět obeslal významné osoby. V atmosféře začínající války se dílu dostalo jen malé pozornosti. Snaze dostat dílo do většího povědomí nepřispívalo ani to, že bylo napsáno německy a většina Eliasových kolegů tento jazyk neovládala.

Vidinu akademické kariéry, kdy se mu rýsovala možnost stát se asistentem Morris Ginsberga, který vedl v Londýně na London School of Economics katedru sociologie, zhatilo jeho dřívější přátelství s Karlem Mannheimem. Ten měl konflikt právě s Morisem Ginsbergem a Ginsberg poté ztratil zájem Eliase zaměstnat.

V té době zasáhla do Eliasova života další událost. V roce 1940 byl stejně jako ostatní Němci, Rakušané a Italové kvůli hrozbě německé invaze do Anglie internován v internačním táboře. Zde se podílel svými přednáškami na organizování táborové univerzity.

Po návratu z internačního tábora začátkem roku 1941 spolupracoval s Workers Education Association, vzdělávací organizací Labour Party. Později získal zaměstnání v oddělení pro výchovu dospělých na londýnské univerzitě, kde byl až do roku 1954. Zde se věnoval velmi rozsáhlé pedagogické činnosti v oblasti sociologie, psychologie, ekonomie a dějin hospodářství. Na konci války spolupracoval s British security services při hledání nacistických zločinců mezi válečnými zajatci.

V roce 1950 byla Eliasovi vydána v *The British Journal of Sociology* stať *Studies in the genesis of the naval profession*, ve které aplikoval teoreticko-metodologické přístupy z díla *O civilizačním procesu* na zkoumání vzniku povolání námořního důstojníka. V roce 1956 vydal článek *Problems of Involvement and Detachment*, který později rozpracoval do knižní podoby *Involvement and Detachment*, vydané v roce 1987.

Kdykoli se Eliasovi naskytla příležitost přednášet, využil jí. Až v roce 1954 mu byl nabídnut akademický post, a to rovnou ze dvou míst, z univerzity v Leedsu a z univerzity v Leicesteru. V padesáti sedmi letech byl konečně jmenován docentem v Leicesteru. Zde byla sociologie novým oborem a za dob působnosti Eliase se stalo zdejší oddělení sociologie jedním z nejdůležitějších pracovišť.

Elias se zabýval mnoha oblastmi, například sociologií sportu (*Quest for Excitement: Sport and Leisure in the Civilizing Process*, spoluautor Dunning) nebo otázce sociální nerovnosti (*The Established and the Outsiders*, spoluautor Scotson).

Spolu s vedoucím oddělení Ilyou Neustadtem se Elias pokoušel oddělení směřovat svým vlastním teoreticko-metodologickým přístupem. V té době ovšem v sociologii vedl jiný přístup, a to vycházející ze strukturálně funkcionalistické teorie sociálních systémů, který reprezentoval Talcott Parsons. Aktuální byla akcentace na soudobé sociální systémy a historie byla odsunována do role historického pozadí. V této atmosféře byl Eliasův přístup považován spíše za exkluzivní specializaci.

Eliasova díla se anglicky začala vydávat až koncem sedmdesátých a začátkem osmdesátých let dvacátého století (francouzsky o něco dříve). Anglický překlad *O civilizačním procesu* snad mohl spatřit světlo světa dříve, ale zdržoval to vlastně sám Elias, který neschválil dva překlady z důvodu, že chtěl původní text doplnit o nové poznatky.

V Anglii Elias zůstal až do penzionování v Leicesteru v polovině sedmdesátých let, i když ji začátkem šedesátých let na delší čas opustil. Po ukončení činnosti v Leicesteru odešel do Ghany v západní Africe, kde v Akkaře získal konečně titul univerzitního profesora (Ghana byla v té době součástí Britského společenství národů). V Africe zůstal dva roky. Později pracoval na materiálu, který v Africe

získal o kmeni Krobo. Část závěrů, které publikoval, byly ale ostře kritizovány sociálními antropology. K pokračování v analýze se už v dalších letech nedostal.

V roce 1964 se po třiceti letech znovu objevil na německé akademické půdě. Na 15. německém sociologickém sjezdu přednesl příspěvek *Gruppencharisma und Gruppenshande*, pouze v rámci vedlejší sekce. Tato účast mu ale umožnila seznámit se s Dieterem Classensem, který ho následující rok pozval do Münsteru a z jehož podnětu Elias napsal knihu *Was ist Soziologie?* (v Německu vydáno 1970).

Druhé vydání *O civilizačním procesu* rozšířené o obsáhlý úvod charakterizující principy teoretické koncepce vyšlo v roce 1969 ve Švýcarsku. V témže roce vyšla v Německu kniha *Die höfische Gesellschaft*, první přepracované vydání Eliasova habilitačního spisu z roku 1933, které bylo doplněno o dodatky a obsáhlý úvod, jenž byl věnován vztahu sociologie a historických věd.

V letech 1969 až 1971 Elias přednášel na univerzitách v Holandsku a Německu. Zvláště v Holandsku si jeho teorie získala oblibu a jeho teoreticko-metodologický přístup byl holandskými vědci aplikován v řadě tematických oblastí. Eliasovi se v Holandsku zalíbilo natolik, že se v roce 1975 usadil v Amsterdamu.

Jeho pozdní dílo, *The Balance of Power between the Sexes*, bylo bohužel zničeno ještě před vydáním uklízečkou, která prováděla generální úklid v Eliasově pracovně v Kostnici během jeho nepřítomnosti. Jediným dokladem, že toto dílo existovalo, je článek *Wandlungen der Machtbalance zwischen den Geschlechtern: Eine prozeßsociologische Untersuchung am Beispiel des antiken Römerstaats*, který byl publikován v roce 1986.

V letech 1979 až 1984 pobýval Elias v Bielefeldu, v domě Centra pro interdisciplinární výzkum místní univerzity. V roce 1976 bylo vydáno třetí vydání *O civilizačním procesu*. O knihu byl zájem, prodávala se dobře a Elias začínal být známý mezi širší veřejností. Kniha byla od té doby přeložena do více než dvaceti jazyků a zájem o ni trvá dodnes.

Eliasovi se dostalo ocenění a řady poct. Univerzita ve Frankfurtu mu udělila titul emeritního profesora a s tím odpovídající penzi. Získal čestné členství v Německé společnosti pro sociologii. Mimo Holandska a Německa se mu dostalo uznání i ve Francii. V roce 1977 jako první dostal cenu Theodora W. Adorna. Toho samého

roku byl v Amsterdamu vydán při příležitosti Eliasových osmdesátých narozenin sborník *Human Figurations*. Později Elias získal také čestný doktorát na univerzitě v Bielefeldu. Přednášel také ve Spojených Státech. V roce 1986 dostal Elias Velký kříž, jedno z nejvyšších německých ocenění. Rok poté obdržel čestný doktorát ve Štrasburku. V roce 1987 byly pořádány na počest jeho devadesátých narozenin vědecké konference a vyšlo zvláštní číslo *Theory, Culture and Society*.

V následujících letech byly vydány *Über die Einsamkeit der Sterbenden in unseren Tagen* (1982) a *Engagement und Distanzierung* (1983) o problematice vývoje společenského vědění a vědeckého poznání, *Über die Zeit* (1984).

V díle *Humana Conditio* z roku 1985 Elias ukázal, že jeho empiricko-teoretické modely jsou použitelné i na zkoumání aktuálních otázek světové politiky. Eliasovy spisy byly publikovány i v druhé polovině osmdesátých let, v roce 1987 *Die Gesellschaft der Individuen (Společnost individuí)*, ve stejném roce sbírka básní a básnických překladů *Los der Menschen* a v roce 1989 *Studien über die Deutschen* s podtitulem *Machtkämpfe und Habitusentwicklung im 19. und 20. Jahrhundert*, které představují mnohasetstránkové dílo, jenž při zkoumání specifik německého vývoje vychází z postulátů formulovaných ve spise *O civilizačním procesu*. Už po Eliasově smrti vychází dvě díla, *Mozart: Zur Soziologie eines Genies* a *The Symbol Theory: Theory, Culture and Society*, obě v roce 1991.

Elias umírá 1. srpna 1990 v Amsterdamu. Až na sklonku jeho života se mu dostalo uznání. Své práci věnoval celý svůj život, veřejný a soukromý.

I když se Eliasova teorie v dnešní době těší oblibě, dočkala se i kritických ohlasů. Dosud nejvážnějším pokusem o její zpochybnění je práce H.P. Duerra *Der Mythos vom Zivilisationsprozeß*. (Šubrt, 1996: kap I.)

1.2 Teorie civilizačního procesu Norberta Eliase

Elias se v díle *O civilizačním procesu* pokusil vysvětlit, proč došlo v západní Evropě během uplynulých století k určitým společenským změnám, zda tyto změny byly něčím náhodným, anebo lze v jejich pozadí nalézt nějaký strukturující princip. Toto téma „nakousnul“ již ve svém habilitačním spisu *Der höfische Mensch*, ve kterém zkoumal dvorskou absolutistickou společnost Francie 17. až 18. století. Zabýval se zde otázkami struktury moci a jejího symbolického řádu, vztahy na královském dvoře a racionalitou dvorského způsobu života. Francouzská dvorská společnost v tomto období žila životním stylem, v němž docházelo ke vzrůstajícímu zjemňování mravů a citů. Eliase zajímala geneze tohoto životního způsobu, jeho historické kořeny. Tázal se, jak došlo k tomu, že od 13. století byly životní aktivity lidí stále více modifikovány a stylizovány. Tento vývoj pozoruje nejdříve u nejvyšší šlechty s postupným rozšiřováním mezi nižší vrstvy.

Podtitul díla *O civilizačním procesu* je *Sociogenetická a psychogenetická zkoumání*. Psychogenezi Elias označuje dlouhodobý vývoj osobnostních struktur člověka a způsobů jeho chování, sociogenezi rozumí vývoj společenských struktur nerovnosti, moci a řádu. Oba typy vývojových procesů se podle Eliase vzájemně podmiňují, a to tak, že žádný z nich nelze označit ani za základní, ani za odvozený. (Šubrt, 1996: 31-32)

V centru Eliasova díla *O civilizačním procesu* se nachází způsoby chování, které jsou charakteristické pro západní civilizaci. Elias se táže, jak vlastně změna, „civilizace“, na Západě probíhala a proč se uskutečnila. (Elias, [1939] 2006: 56) Jako výchozí časový bod svého zkoumání si určil středověk.

Podle Eliase jsou formy chování v určité společnosti spjaty se způsobem života dané společností a její strukturou. Na základě analýzy dobových dokumentů uvádí, že to, co v dnešní době považujeme za samozřejmost, si dřívější společnost jako celek musela pracně osvojovat. Týká se to nejen například užívání vidličky při jídle, ale i forem chování, které se považují za mnohem důležitější. Emocionální život lidí dřívějších dob měl podle Eliase jinou strukturu a jiný charakter než náš. Jejich afekty byly uzpůsobovány formám vztahů a chování, které jsou, ve světle našich

současných podmínek, vnímány dnes jako trapné, nepříjemné nebo alespoň málo přitažlivé. (Elias, 2006: 138-139)

Elias zkoumal knihy o dobrých způsobech a zvyklostech, které vznikly v období od 12. až 18. století. Mezi zkoumané materiály patřily *De institutione novitiarum* od Huga od sv. Viktora z 12. století, německá básnická skladba *Hofzucht* připisována Tannhäuserovi z 13. století, *Boke of Nurture* od Johna Russela a *Book of Curtesye* Williama Caxtona z 15. století, *O slušném chování dětí* (1530) Erasma Rotterdamského a *Galateo* (1558) od Giovanniho della Casa z 16. století, *Nouveau traité de Civilité* (1672) od Antonia de Courtina ze 17. století a *Les Régles de la Bienséance et de la Civilité Chrétienne* (1729) od La Sallea ze století osmnáctého. (Šubrt, 1996: 34, 36)

Elias si povšiml, že v průběhu 16. století se v nejvyšších společenských vrstvách pomalu vytrácí užívání pojmu „courtoisie“ a začíná ho nahrazovat pojem „civilité“, alespoň ve Francii. Elias to považoval za zásadní znak změny chování. Zpozoroval, že v té době se oproti minulosti autoři textů o dobrých mravech na svůj předmět dívají diferencovaněji, více potlačují vlastní afekty. (Elias, [1939] 2006: 140-141) Sledoval ve zkoumaných materiálech postupné zesilování tlaku na pravidla slušného chování. Společenský kód se v lidech samotných upevňoval do podoby trvalých zvyků pouze v omezené míře. Změnu pozoroval Elias i v samotné společnosti a mezilidských vztazích. Zesiluje nutkání k sebekontrolě. V souvislosti s tím dochází i k úpravě standardu chování. V 16. století se stále ještě mluví o věcech, úkonech a způsobech chování, které o jedno až dvě století později vyvolávají stud a pocity trapnosti a vytrácejí se ze společnosti, z jejího veřejného prostoru. Lidé 16. století jsou charakterističtí určitou dvojznačností, zůstávají ještě ve středověku, ale zároveň lze nalézt prvky odpovídající našemu cítění. Lidské konání a kód chování se nacházejí ve velmi pomalém pohybu. (Elias, 2006: 151-152)

Elias při analyzování dobových materiálů vyzoroval, že nejpozději od 16. století se příkazy a zákazy, kterými se společnost pokouší formovat jednotlivce v souladu se svým standardem chování, uvádí do trvalého pohybu. Jedná se o zcela určitý trend, pohyb určitým směrem. Ve spisech o slušném chování z 16. století je

patrné ztělesnění nové dvorské aristokracie, která se pomalu tvoří z elementů odlišného sociálního původu. S tím souvisí také růst distinktivního kódu chování. Způsoby chování praktikované u dvora pomalu pronikají do vyšších středních vrstev, které je napodobují a v souladu s rozdílnou sociální situací pozměňují. Toto „znečištění“ způsobů, které slouží také k sociálnímu odlišení, nutí dvůr a aristokracii k dalšímu zjemnění a dalšímu posunu v chování. Elias si všiml, že tímto mechanismem, který je složený z ustavení dvorských zvyků, jejich rozšíření směrem dolů, mírné sociální deformace a jejich znehodnocení jako rozlišujícího znaku, získává trvalý pohyb způsobů chování nejvyšších vrstev část své dynamiky. V tomto pohybu v delším horizontu viděl Elias určitou vývojovou linii, posun prahu trapnosti a hranice studu, „zjemnění“, „civilizaci“. Určitá společenská dynamika udávala do chodu jinou, duševní, pro kterou má své vlastní zákonitosti.

V 18. století dochází k vzestupu měšťanských vrstev, což má za následek prostup měšťanstva do dvorských kruhů, ale rozdíly v sociálním postavení těchto skupin nebyly smazány. Snaha dostat se do této rozšířené společnosti nebo ji alespoň napodobovat, se s rostoucím propojováním a životní úrovní širších vrstev neustále zvyšuje. K tomu se ještě přidává podpora tohoto životního stylu charakterizovaného umírněním pudů, potlačováním afektů, regulací a formováním chování jako celku, církví. Díky tomu se tento model šíří také směrem dolů. (Elias, 2006: 172- 173)

Elias zároveň analyzoval historii pojmů „courtoisie“, „civilité“ a „civilisation“ užívané jako určité označení vznešeného chování. Viděl v těchto třech pojmech tři etapy společenského vývoje a poukazoval na to, že každý z nich ukazuje, z jaké a k jaké společnosti se v dané etapě hovoří. Vlastní proměnu chování ve vyšších vrstvách společnosti a vytváření modelů chování, které je dnes označováno za „civilizované“, pozoruje Elias ve druhé fázi. Pojem „civilizace“, jak je užíván v 19. století, podle něj ukazuje na to, že proces civilizace, nebo jedna fáze tohoto procesu, je uzavřena a zapomenuta. Elias soudí, že dále již tento proces probíhá jen u jiných národů a po určitý čas ještě i u nižších vrstev vlastní společnosti.

Kdybychom sledovali vývojovou řadu až do přítomnosti, ukázalo by se, že v některých věcech ještě dochází ke změnám. Některá nová pravidla přibývají a některá starší se naopak uvolňují. Například chování při stolování má mnoho

národnostních a sociálních odlišností a vliv jednotného „civilizačního“ rituálu a tlak na regulaci pudů, jež jeho dodržování vyžaduje, jsou na jednotlivé vrstvy různé silné. Ale i tak zůstává platné to, že základ toho, co při stolování platí jako standard techniky stolování, se podstatně nezměnilo. (Elias, 2006: 175- 176)

Přechody z jedné etapy vývoje do další nelze zcela přesně vymezit, na různých místech jsou do jisté míry odlišné. Co ale zůstává stejné, je tvar celé křivky změny. Nejdříve středověká fáze s určitým vrcholem v rytířsko-dvorském období rozkvětu, která je charakteristická užíváním rukou při jídle. Poté následuje fáze relativně rychlého pohybu a změn probíhající přibližně v 16., 17. a 18. století, při které se posouvají tlaky k diferenciaci chování u stolu, vývoj trvale jedním směrem, a to směrem k novému standardu forem společenského chování a stolovacích pravidel. V další fázi se vývoj udržuje v mezích dosaženého standardu. Pokud se zde objevuje nějaký pohyb, pak jen velmi pomalý v určitém směru. V této fázi sice propracovanost každodenního chování neztrácí dočista svůj význam jako nástroj sociální distinkce, ale už nehraje tu samou roli jako ve fázi předchozí. Hrají zde stále větší roli určující sociální rozdíly ve vlastnictví bohatství a více než chování člověka začínají být důležité jeho výkony a produkty.

Elias sleduje, že zákazy středověké i dvorsko-rytířské společnosti ještě nekladou na projevovalí afektů nějaká výrazná omezení, společenská kontrola je zde ve srovnání s pozdější dobou mírná, společenské způsoby jsou nenucené. V 16. století je vidět mírný pohyb, například se objevuje ubrousek a kapesník nebo vidlička, ale jejich užívání je ještě dobrovolné nebo ojedinělé. O sto padesát let později jsou tyto předměty ve dvorských kruzích téměř nepostradatelné. Funkce a užívání těchto a jim podobných předmětů se vymezovaly po staletí bezprostředně ve společenském styku.

Migrace modelů od jedné sociální jednotky ke druhé, považuje Elias v celkovém procesu civilizace za jeden z nejdůležitějších jednotlivých pohybů, ať už šíření probíhá v rámci stejné sociální vrstvy, z jednoho dvora na druhý, nebo v rámci jedné politické jednotky shora dolů nebo zdola nahoru.

Také v případě řeči, stejně jako v případě forem společenského styku, působí jakýsi dvojí pohyb. Měšťanské kruhy ovlivňuje chování dvořanů a zároveň na dvorské kruhy působí způsob měšťanského chování.

Vytěsnění „špatného“ vyjadřování je zdůvodňováno zjemněním citění, které hraje v procesu civilizace důležitou roli. Toto zjemnění je výsostným znakem pouze relativně malé, privilegované skupiny. To, že to používá elita, je jediné důležité hledisko, tedy hraje zde roli sociální zdůvodnění selekce výrazů. Elias soudí, že jazyková polemika odpovídá zcela určitému, charakteristickému společenskému rozpoložení. Odkrývá ty, kteří právě vládnou nad jazykem, a také hranice skupiny těchto lidí. Jazyk používají privilegovaní jako vymezení se vůči nižším vrstvám. Modely řeči, vzniklé v horní vrstvě, se šíří v kratších nebo delších vlnách. Způsob, jakým se jazyk vyvíjí a formuje, je obrazem zcela určitého způsobu společenské struktury. (Elias, 2006: 177-185)

Elias se ptá, co zapříčinilo změnu chování. Až do poloviny 18. století není obvyklé, aby byly motivy větší vzájemné zdrženlivosti ve stolování, kterou na sebe lidé stále více kladou, vedeny racionálním zdůvodněním. V nejranějším období je tato zdrženlivost ve většině případů zdůvodňována tak, že určité věci nejsou „dvorné“ a „vznešený“ muž takové věci nedělá, nebo se některé zákazy zdůvodňují tím, že by způsobily trapné pocity ostatním. V následujícím období je zdůvodnění zdrženlivosti obdobné, a to takové, že určité věci nejsou „zdvořilé“ nebo se nepatří vzhledem k prokázání respektu ke společensky výše postaveným osobám.

Nejprve je vysoká citlivost a jemnost nejen u stolu, ale také při řeči, dominantou pouze úzkého okruhu dvořanů, později se stává odlišujícím znakem dvorské společnosti jako celku. Elias sleduje, že se tato „jemnost“, pocit trapnosti, posunuje. Všimá si, že v souvislosti s určitou společenskou situací se mění citění a afektové ustrojení nejdříve v nejvyšších společenských vrstvách a následně se tento změněný afektový standard pomalu rozšiřuje do ostatních vrstev.

Nejsou důkazy, že by se afektové rozpoložení a stupeň citlivosti měnily z jasně racionálních důvodů. Elias soudí, že se pod tlakem dvorské situace zvyšuje stupeň citlivosti v onom směru, který bude později částečně zdůvodněn i vědeckými výzkumy. Podle něho se nejprve během dlouhé fáze v souvislosti s určitými

proměnami lidských vztahů a společnosti jako celku posunuje práh trapnosti. Probíhá změna afektivního rozpoložení, citlivosti a chování lidí, i když s mnoha výkyvy, ale přesto zcela určitým směrem. Poté se v určitém bodě přijde na to, že toto chování je „hygienicky správné“, vysvětlí se tedy prostřednictvím jasnějšího vhledu do kauzálních souvislostí, a tím se podpoří pohyb zmíněným směrem nebo se takové chování ještě více upevní. Racionální vhled není podle Eliase hnací silou „civilizace“ způsobů chování.

Šíření pohybu mohlo nastat pouze za určité společenské situace, která umožnila pozvolnou změnu struktury afektů a způsobů chování ve smyslu posunu prahu trapnosti a zároveň ji učinila potřebnou, a to vytvoření životních podmínek pro obě skupiny vrstev, té vytvářející modely i té přejímající je. (Elias, 2006: 185-188)

Společenský standard, jenž je jedinci nejdříve vnucen zvnějšku, se později uvnitř něho více či méně bez problémů reprodukuje pomocí tlaku vnitřního, jež do určité míry pracuje i v té chvíli, kdy si to dotyčný vědomě nepřeje. Snaha ušetřit ostatním trapné pocity nad jejich jednáním a sobě samým s tím související stud, způsobuje, že se vytváří vnitřní automatismus, otisk společnosti v nitru člověka, určité „nadřádko“ jak to nazval Elias, který zakazuje jednotlivci určité chování. Tak se v jedincích znovu naplňuje proces, který probíhal ve společnosti po několik staletí a v jehož průběhu se pomalu posouvá standard pocitů studu a trapnosti. Elias v této souvislosti hovoří o sociogenetickém a psychogenetickém zákonu. Tlak vnější zapřičiňuje tlak vnitřní. Tyto dva procesy nelze oddělit. Pokud by nenastal tlak vnitřní, proces civilizace by se jen těžko ukotvil. (Elias, 2006: 199- 200)

Větší regulaci pudů a s tím spojené relativně uspořádané potlačení pudů nebo afektivnou zdrženlivost nejdříve vyžadují a vynucují společensky výše postavení lidé od sociálně níže nebo stejně postavených. Až když se do čela dostávají měšťanské kruhy, které jsou velmi početné, stává se primárním a převažujícím prvotním prostorem výuky potlačování pudů rodina.

Pudové projevy určitého druhu pod tlakem vládnoucího standardu chování obecně vymizely z bdělého vědomí dospělých lidí. Společenský standard po dospělém jedinci vyžaduje úplné potlačení a přetvoření nevhodného pudového chování. Dříve, v průběhu procesu civilizace, bylo toto chování nejdříve neřešeno,

pak vnímáno jako prohřešek proti taktu, zdvořilosti, zatímco dnes je považováno za chorobnou anomálii, perverzi. Společnost začíná u určitých funkcí postupně stále více potlačovat pozitivní složku slasti vytvářením strachu, vytlačuje ji do soukromí, do nitra člověka a začíná pomocí podmiňování vytvářet negativně nabitě afekty, nechuť, odpor a trapnost jako společensky běžné pocity. (Elias, 2006: 210- 215)

Také sexualita je stále více odsouvána za kulisy společenského života a uzavírána do prostoru rodiny. Pocit studu obklopující sexuální vztahy lidí se v civilizačním procesu prohloubil a proměnil. Vztahy mezi pohlavími jsou postupně vytěsňovány, obezdívány a odsouvány „za kulisy“, zatíženy pocitem studu a trapnosti také ve vědomí. Civilizační křivka pohlavního pudu probíhá přibližně rovnoběžně s křivkami jiných pudových projevů, i když v jednotlivostech se mohou vyskytovat sociogenetické rozdíly. Vzhledem ke struktuře společenského života, tlakem společenských institucí obecně a určitých společenských exekutivních orgánů, a to hlavně rodiny, je zdrženlivost v jedinci od dětství kultivována jako vnitřní tlak. Společenské příkazy a zákazy se tím stávají částí osobnosti, „nadjá“. (Elias, 2006: 237, 255, 262)

Jak civilizace postupuje, stále zřetelněji se odděluje intimní, skrytá sféra, od sféry veřejné. S tím je spojena změna psychické struktury člověka. Zákazy, které se opírají o společenské sankce, jsou v jedinci kultivovány do podoby vnitřních tlaků. Společenský kód chování se do člověka v té či oné formě vtiskne tak, že se postupně stane utvářecím prvkem jedince. A tento prvek, „nadjá“, se mění v trvalé odezvě na společenský kód chování a strukturu společnosti. (Elias, 2006: 264- 265)

Elias vnímá afektovou strukturu člověka jako jeden celek, jejíž jednotlivé části se doplňují a částečně se nahrazují, v určitých mezích se transformují a vyvažují. Potlačené afekty agresivity mají ve své „zjemnělé“, racionalizované podobě místo i v každodennosti civilizované společnosti, například ve sportovních utkáních, jejich přihlížení a ztotožňování se s účastníky. (Elias, 2006: 266, 277)

Elias soudí, že civilizace, jak ji popisuje, nebyla aktéry vědomě vykonána, že stejně jako racionalizace není zapříčiněna nějakým dlouhodobě založeným plánováním, ale jako celek probíhá neplánovaně, i když podle specifického řádu. Vnější tlaky se mění ve vnitřní, lidské konání je stále diferencovanější formou

zatlačováno za kulisu společenského života a zatěžováno pocity studu, s tím jak se usměrňování celého pudového a afektového života pomocí trvalé sebekontroly stává všestrannějším, pravidelnějším a stabilnějším. Elias vysvětluje existenci civilizace tím, že základní provázanost jednotlivých lidských plánů a jednání je schopna zapříčinit proměny a formy, které nikdo neplánoval, ani nevytvořil. Všimá si, že z této vzájemné závislosti lidí vzniká řád, který je naléhavější a silnější než rozum a vůle jednotlivců, kteří ho vytvářejí. V tomto řádu, jenž určuje chod historické změny, spatřuje Elias základ procesu civilizace. Elias sleduje, jak tlak konkurenčních situací nutil v minulosti feudální pány bojovat mezi sebou, jak se okruh konkurentů postupně zmenšil, až vzniklo monopolní postavení jednoho z nich a nakonec, k čemuž docházelo i za přítomnosti jiných mechanismů provázanosti, vznikl absolutistický stát. Elias soudí, že tato reorganizace lidských vztahů bezprostředně ovlivňuje změnu lidského habitu. Důsledkem toho je dospění k formě „civilizovaného“ chování a vnímání. Civilizaci Elias vidí jako proces, který je slepě uveden do chodu a udržován v chodu vlastní dynamikou provázanosti vztahů, specifickými změnami, které vyvolává vzájemné soužití lidí. Z jeho zkoumání vychází zjištění, že od nejranějších dob západních dějin až po současnost dochází ke stále větší diferenciaci společenských funkcí na základě silného konkurenčního tlaku. Čím větší diferenciaci funkcí existuje, tím více jich je a tím také vzrůstá počet lidí, na kterých je jednatel trvale závislý prakticky ve všech svých úkonech. Proto je nutné, aby chování stále většího počtu lidí bylo vzájemně sladěno, předivo akcí musí být stále přesněji a přísněji přeorganizováno, tak aby jednotlivý čin v jeho rámci plnil svou společenskou funkci. Proto je jedinec nucen regulovat své chování stále více. Tato regulace však nebyla vědomá. Elias vysvětluje, že pro změnu psychického aparátu v rámci civilizace je typické to, že diferenciovanější a stabilnější regulace chování je jednateli vštěpována od dětství stále intenzivněji, jako vnitřní tlak, kterému není schopen bránit se, i kdyby si to vědomě přál. Předivo akcí se neustále komplikuje a rozšiřuje. Napětí, jež požaduje, aby se jedinec choval správně, má natolik rostoucí tendenci, že se v jedinci mimo uvědomělou sebekázeň souběžně upevňuje automaticky a slepě působící sebekontrolní aparát. Směřování těchto proměn chování, co se týče neustále

diferencovanější regulace celkového psychického aparátu, je řízeno diferenciací společenskou, prohlubující se dělbou funkcí a rozšířením sítě vzájemných závislostí, ve kterém se ocitá každé vyjádření každého. Schéma vnitřních tlaků, šablona modelace pudů se liší podle funkce a místa jednotlivce uvnitř sítě, ale obecně se dá říci, že s diferenciací společenské tkáně se zvyšuje také diferencovanost, všestrannost a stabilita psychického aparátu sebekontroly. Elias také ukazuje, že zvláštní stabilita aparátu psychických vnitřních tlaků, která je důležitým rysem v habitu „civilizovaného“ člověka, těsně souvisí s vytvářením monopolních institucí fyzického násilí a s rostoucí stabilitou ústředních společenských orgánů. Až tehdy vzniká ten společensky formující aparát, jež od dětství jedince učí trvalé a přesně stanovené nutnosti „dbát na sebe“. Až tehdy se v jednotlivci utváří stabilnější, poměrně automaticky fungující aparát sebekontroly.

Ve společnosti se stabilnějším monopolem moci je člověk na jednu stranu chráněn, nemusí se obávat nečekaných útoků, ale také je zároveň nucen potlačovat vlastní výbuchy vášní, podněty, které ho podněcují k fyzickému útoku na druhé. V tomto světě má společenskou výhodu ten, který své afekty dokáže tlumit.

Utlumení spontánních návalů, zadržování afektů, vývin uvažování o příčinách a důsledcích jednotlivých činů označuje Elias za různé aspekty téže proměny chování, proměny, která je nevyhnutelná v rámci monopolizace fyzického násilí, rozšiřování sítí jednání a vzájemných závislostí v rámci společenského prostoru.

Jak se mění konstrukce lidských vztahů, když vznikají monopolní organizace fyzického násilí, a člověka na místo tlaku neustálých válek a potyček začínají ovládat trvalejší tlaky mírumilovnějších funkcí zahrnující finanční nebo prestižní soutěž, nastává pozvolné zmírnění výrazu afektů. Výkyvy v chování a v projevu afektů se podle Eliase nevytrácejí, ale uklidňují se.

Násilí nabývá jiné formy, stává se dominantou pouze určité skupiny jednotlivců, kteří zastávají funkce spojené s monopolem násilí. Z běžného života se vytrácí nárazově přicházející změny. Jako kontrolní organizace má fyzické násilí na člověka jiný vliv než v předchozích dobách. Poskytuje mu pocit bezpečí. Jedinec už nežije mezi neustálými výbuchy slasti a děsivými strachy, protože z tohoto koncentrovaného organizovaného násilí v kulise všedního dne působí na jeho život

stálý, rovnoměrný nátlak, jenž často ani nevnímá, protože si na něj naprosto přivyknul, protože jeho chování a pudovost jsou od dětství řízeny touto strukturou společnosti. Změna nastává v celém formujícím aparátu chování a s tím se mění nejen jednotlivé způsoby chování, ale celý jeho charakter, samotná konstrukce psychické samoregulace. Monopolní organizace násilí působí na jednotlivce pouze převážně jako kontrolní instance a samotný nátlak je nátlakem, který jedinec nyní vykonává sám na sebe na základě svých vědomostí o důsledcích svého jednání.

Existence monopolizace násilí nutí lidi k sebeovládání. Kontrolní a dozorcí aparát ve společnosti odpovídá aparátu, jenž se utváří v duševním ustrojení jedince. Oba aparáty, jeden poměrně výrazně prostřednictvím druhého, vykonávají stálý, rovnoměrný tlak na utlumení afektivních projevů. Nutí jedince k oslabení extrémních výkyvů v chování a vyjadřování afektů. Odpadá každodenní nejistota, násilí při jeho monopolizaci není potřeba, jedinec nemusí být neustále ve střehu, ale zároveň tento stav potlačuje příležitost k určitým výbuchům afektů. Také trvalá sebekontrola, na níž si postupně individuum navyká, se snaží snížit kontrasty a náhlé zvraty v chování, afektivnou náplň veškerých projevů. Jedinec je směřován k přetvoření celé duševní výbavy, a to ve smyslu kontinuální, rovnoměrné regulace svého pudového života a svého chování v každém směru.

Nově vznikající zdrženlivost, regulace chování a pudové výbavy, která je jedinci od dětství vštěpována, se pro něj stává takovým návykem, že se v něm vytváří automatická sebekontrola pudů ve smyslu příslušných, ve společnosti obvyklých, schémat a modelů, „rozum“, diferencovanější a stabilnější „nadjá“, přičemž zadržovaných pudových podnětů a sklonů už vůbec nedospěje do jeho vědomí.

Život se stává méně nebezpečným, ale současně je v něm méně afektů nebo rozkoší, alespoň co se týče přímého vyjadřování touhy po slasti. Člověk si ve snech, v knihách a obrazech vytváří náhradu za to, co mu v běžném životě chybí. Část napětí a vášně je v jistém smyslu přeložena do lidského nitra.

Elias vidí západní civilizační proces jako zvláštní a jedinečný jev kvůli tomu, že zde vznikla dělba funkcí v takovém rozsahu, daňové monopoly a monopoly násilí v takové stabilitě, vzájemné závislosti a konkurenci na takové vzdálenosti a pro tak velké masy lidí jako nikdy předtím v historii. Bylo tedy více než dříve nutné shodné

chování lidí a předvídatost v rámci akčních sítí. Intenzivní je taktéž sebeovládání, vytrvalý je nátlak, tlumení afektů a regulace pudů, které si vynucuje život v centrech této sítě provázaností. U západního společenského procesu je zvláštní, že se zde s rozšiřováním vzájemné závislosti taktéž rozšiřuje nutnost prozíravosti a aktivní shody individuálního chování na větší prostorové a časové vzdálenosti ve stále širších vrstvách společnosti. Elias poukazuje na specifický ráz západního vývoje, který je zapříčiněn skutečností, že v jeho průběhu vzniká stále rovnoměrnější závislost každého na každém. V západní společnosti jsou trvale šířeny civilizační struktury a celý Západ, jeho nižší i vyšší vrstvy, společně směřují k tomu, aby se staly propojenou sítí horní vrstvy a centra, od kterých se civilizační struktury rozšiřují do stále rozsáhlejších území mimo Západ.

Elias poukazuje na to, že civilizace se odehrála v dlouhé řadě vzestupných a sestupných pohybů. Funguje princip, že spodní vrstva nebo společnost, jenž je na vzestupu, přebírá opakovaně funkci a postoje horní vrstvy v opozici k jiným vrstvám nebo společnostem, které se tlačí zdola nahoru. Vrstvě vzestupující, jež se stává vrstvou horní, dýchá na záda ještě širší vrstva nebo skupina.

Obecně je možné říci, že spodní vrstvy se poddávají svým afektům a pudům bezprostředněji, jejich chování je regulováno méně důkladně než u příslušníků horních vrstev. V průběhu vývoje západní společnosti se kontrast mezi situací a chováním horních a dolních vrstev výrazně zmenšuje. Charakter spodních vrstev se během tohoto vývoje rozšiřuje na všechny vrstvy. Příkladem může být skutečnost, že západní společnost jako celek se postupně stává regulovaně pracující společností, přičemž práce byla dříve vnímána jako přijatelná pouze pro nižší vrstvy. Do celé společnosti se také šíří rysy, jež dříve byly rozlišovacími znaky horních vrstev. Proměny společenských vnějších tlaků ve vnitřní tlaky, v regulaci pudů a zdrženlivost afektů, které se stávají samozřejmými návyky dominantní pro horní vrstvy, probíhá na Západě stále intenzivněji i u širokých mas.

Jak nižší vrstvy přejímají chování, které slouží jako rozlišovací znak horních vrstev, horní vrstvy na základě této konkurence musí ještě více upevňovat své chování. Obavy o udržení vyšší pozice působí jako hnací síla k udržení kódu chování, k pěstování „nadjá“ každého z členů dané vrstvy. Tyto obavy se mění na

vnitřní individuální strach před degradací skupiny jako takové, ale i jeho samotného. Právě tato obava o zachování vlastní pozice v očích ostatních, tento vnitřní tlak, zajišťuje u jednotlivců návykové generování rozlišujícího chování na pozadí přísné regulace pudů. Zároveň ale struktura západní společnosti nutí lidi ke stále většímu stírání rozdílů v chování. Na Západě probíhá tento proces postupně od 11. nebo 12. století a pomalu se uzavírá v 17. a 18., století. (Elias, 2007: 237- 263)

Silný nápor racionalizace a stejně tak výrazný posun prahu stydlivosti a trapnosti, jež je zvlášť od 16. století stále patrnější na habitu západního člověka, jsou známky psychické transformace. (Elias, 2007: 290)

Dále Elias popisuje dva navzájem propojené principy lidského myšlení a jednání, angažovanost a distancovanost. Elias zkoumá, jak se jejich poměry měnily v průběhu procesu společenského vývoje. To, jak jednotliví členové společnosti prožívají, vnímají skutečnost, záleží na způsobu zpracovávání, přemýšlení a mluvení o situaci, která vstoupila do jejich společnosti. Přestože stupeň distancovanosti se může lišit člověk od člověka, situace od situace, samotný rámec myšlení, řeči a jednání, který je v dnešní společnosti zakotven, se vyznačuje relativně vysokým stupněm distancovanosti. Při srovnávání s předchozími staletími si Elias všiml, že kontrola emocí v souvislosti s poznáváním přírody vzrostla. Angažovanost v dnešní době zeslábla, ale rozhodně nevymizela jako taková.

Co odlišuje tyto dva principy myšlení, je způsob, jakým se ptáme. Zatímco v angažovanosti se ptáme „Co to pro mě (nás) znamená?“, pro distancovanost jsou charakteristické otázky typu „Co to je?“, „Jak tyto události souvisí s ostatními?“. Tyto principy myšlení charakteristické pro distancovanost, se od vědců postupně šířily mezi obecnou veřejnost.

Postupem času se lidé naučili větší zdrženlivosti v přístupech k přírodním jevům, tím získali větší moc kontrolovat a ovlivňovat přírodní síly s požadovanými výsledky, tím pádem také větší bezpečnost. Jinak řečeno, naučili se chápat, jak to v přírodě chodí a využívat to ve svůj prospěch.

Stupeň a vzory distancovanosti představované standardy myšlení o přírodních jevech vždy souvisí se stupněm a způsoby kontroly, která je zastoupena veřejnými standardy jejich manipulace a naopak. Velmi dlouhou dobu měli lidé jen velmi

malou kontrolu nad přírodními jevy, které ovlivňovaly jejich přežití. Žili v obrovské nejistotě a tím, že byli tak zranitelní a nejistí, silně prožívali každou okolnost, o které se domnívali, že by mohla ovlivnit jejich život. Byli příliš angažovaní, aby mohli zhodnotit přírodní jevy tak jako vzdálení pozorovatelé, s odstupem.

Postupně následoval princip rostoucího zjednodušení, změna směrem k větší kontrole přírodních jevů. Jakmile lidé začali získávat větší kontrolu nad přírodními jevy (začátek musel být velice obtížný) bylo stále lehčí a lehčí ji rozšiřovat. Současně se zvětšováním objemu vědění se také šířil vědecký přístup ke světu, ve kterém převažuje distancovaný postoj. (Elias, 1987: část I.)

Elias vidí v přístupu ke světu dva typy vysvětlování. Prvním je animistické a druhým vědecké. V animistickém se více pracuje s emocemi, dává se jim průchod. Figuruje zde menší míra znalostí, tím pádem i nižší schopnost kontroly nad nebezpečím, což vede k větší angažovanosti, emotivnosti. Vědecký přístup je charakteristický kontrolou emocí, a tím pádem vede k distancovanosti, schopnosti učinit si odstup. Jak se pozvolna proměňovalo animistické myšlení na kauzální, bylo možné oba tyto typy po dlouhou dobu sledovat v souběžném působení. Později došlo k prohloubení znalostí a vědecký přístup převážil. (Šubrt, 1996: 82)

2. METODOLOGIE

Hlavním předmětem analyzování jsou písemné a obrazové materiály. Na konci 20. století a ve 21. století je možné sledovat přesun určité části společenského života na internet, proto je také předmětem analýzy materiál vyskytující se v prostoru tohoto média.

Vzhledem k množství materiálu, které na to téma bylo ve zkoumaném období vyprodukováno, nebylo možné analyzovat vše. Vzorky byly vybrány na základě významnosti, popularity v daném období.

Analyzována jsou literární díla *Korintská nevěsta* (1797), *Upír* (1819), *Upír* (1841), *Varney the Vampire* (překl. autora *Upír Varney*) (1845-1847), *The Pale Lady* (1849) (Bledá dáma- pozn. autora), *Carmilla* (1872), *Dracula* (1897), *Interview s upírem* (1976), *Můj kamarád upírek* (1979) a sága *Twilight* zahrnující knihy *Stmívání* (2005), *Nový měsíc* (2006), *Zatmění* (2007), *Rozbřesk* (2008). Analyzovanými seriály jsou *Upíří deníky* (2009) a *Pravá krev* (2008). Analyzované filmy jsou *Dracula* (1931), *Stmívání* (2008).

Pro představení víry v upíry a vysvětlování vampyrismu používám převážně sekundární literaturu, v některých případech primární. Pro potřeby této práce není nezbytné, co se týče této části zabírat dopodrobna jednotlivými pracemi, proto využívám spíše sekundární literaturu.

Pro zodpovězení nastolených otázek je potřeba provést analýzu v následujících kategoriích.

1. Vzhled upíra
2. Charakter upíra
3. Víra v existenci upíra a vysvětlování případů vampyrismu

2.1 Představení analyzovaných dokumentů

Baladu *Korintská nevěsta* (1797) napsal německý spisovatel Johann Wolfgang von Goethe. Byla to jedna z prvních prací s tématem upíra.

Upír (1819) od Williama Polidoriho byl první dílo delšího rozsahu s tématem upíra. Polidori doprovázel Lorda Byrona při cestách po Evropě jako jeho osobní lékař. *Upír* vznikl za jednoho deštivého dne, kdy společnost soutěžila o nejlepší hororový příběh. Polidori sám přednesl jiný příběh, ale zaujal ho ten Byronův, který převzal a napsal z něj povídku. *Upír* byl vydán v dubnu 1819 v *New Monthly Magazine*. Povídka byla publikována pod Byronovým jménem. Díky tomu se jí dostalo mnohem větší pozornosti, než kdyby byla označena Polidorovým jménem. Dílo bylo rychle přeloženo do francouzštiny. Poté se záměna autorů vyjasnila, ale v té době byla již povídka velmi známá. (Melton, 2011: 541-542)

Upír (1841) od Alexeje Konstantinoviče Tolstojeho byl původně napsán rusky, byl ale přeložen do francouzštiny a v 19. století koloval v pařížských salonech. (Melton, 2011: 261)

Varney the Vampire (překl. autora *Upír Varney*) (1845-1847) je anglická novela od Jamese Malcolma Rymera, připisovaná také Thomasu Preskettovi Prestovi. Původně vycházela po kapitolách každý týden, a to dva roky (109 kapitol). Je to první anglicky psaná novela s tématem upíra. O její oblíbenosti svědčí udržení se na trhu po dva roky.

Alexandre Dumas byl jedním z nejvýznamnějších francouzských spisovatelů. Z jeho pera pochází povídka s tématem upíra (1849) někdy označována jako „*The Pale Lady*“ (1848) (Bledá dáma- pozn. autora), jindy zahrnutá v souboru rámcových povídek *Tisíc a jeden příznak* (1849).

Carmilla (1872) je povídka od anglického spisovatele Sheridan La Fanu, která spolu s Polidoriho *Upírem* a Stokerovým *Draculou* tvoří základ literatury s tématem upíra v 19. století.

Dracula (1897) anglického spisovatele Brama Stokera, je považován za klasické a pro téma upíra klíčové dílo. Když se řekne „upír“ mnoho lidí si vybaví právě tento

román. *Dracula* se dočkal mnoho filmových adaptací a knih, tematicky orientovaných kolem jeho postavy nebo příběhu.

Interview s upírem (1976) je první knihou s tématem upíra americké spisovatelky Ann Ricové. Poté, co byly na konci 80. let 20. století vydávány další díly, začalo být *Interview s upírem* označováno za první knihu cyklu *Upíří kroniky*. Tato kniha byla také zfilmována, v roce 1994. Ačkoli příběh pochází z půdy Spojených států amerických, novela byla přeložena do mnoha jazyků, francouzštinu a němčinu nevyjímaje a byla ve zkoumaných zemích populární.

Série dětských knih s tématem upíra německé spisovatelky Angely Sommer-Bodenburgové, která zahrnuje i knihu *Můj kamarád upírek* (1979) (v originále *Der kleine Vampir*) se dočkal mezinárodního zájmu. Byl přeložen mimo jiné do angličtiny.

Sága *Twilight* zahrnující knihy a filmy *Stmívání* (2005/2008), *Nový měsíc* (2006/2009), *Zatmění* (2007/2010), *Rozbřesk* (2008/2011, 2012) od americké Stephanie Meyerové se stala celosvětovým fenoménem.

Upíří deníky je seriál z produkce amerického kanálu CW Network vysílaný od roku 2009, natočený podle stejnojmenných knih L.J. Smithové. Tento seriál je běžně dostupný ve zkoumaných zemích a také je tam oblíbený, což lze vidět podle ohlasů na internetu.

Pravá krev je seriál z produkce amerického kanálu HBO, natočený podle knih *The Sookie Stackhouse*, *The Southern Vampire Series* od americké spisovatelky Charlaine Harrisové. Stejně jako předchozí seriál je běžně dostupný a oblíbený ve zkoumaných zemích.

Dracula, film z roku 1931 byl první adaptací Stokerova příběhu na stříbrném plátnu (Pokud nepočítáme německý film *Nosferatu, eine Symphonie des Grauens*, který kvůli autorským právům změnil několik skutečností a pak byl také zakázán). V roli Draculy se objevil Bela Lugosi, který se stal jakýmsi vzorem pro pozdější „Draculy“.

3. UPÍR V ZÁPADNÍ KULTUŘE V PRŮBĚHU ČASU

3.1 Vzhled

Edward Cullen, Stefan Salvatore, Damon Salvatore, Eric Northman jsou dnes v západní kultuře velmi populární upíři. A mají jedno společné- jsou velmi přitažliví. Vypadal tak upír vždy? Jaký vzhled mu byl přisuzován v předchozích staletích? Vzbuzoval jeho zjev to samé, co v leckterých srdcích například Edward Cullen ze ságy *Twilight*?

I když zprávy o „reálných upírech“ byly na Západě již v raném novověku brány spíše skepticky, musím se zmínit také o jejich vzhledu. Zprávy o nich hovořily jako o domnělých upírech, a tak byli také na Západě prezentováni, ať už si u nich myslel cokoli.

Hlášení o těchto „reálných upírech“ se zaměřují na to, v jakém stavu byl domnělý upír nalezen v hrobě, pokud je tedy vůbec jakýkoli vzhled popisován. To, jak vypadal, když byl spatřen, jak obchází okolí, se moc nezmiňuje. Když se podíváme na „reálné upíry“ mají podobné znaky, ať se jedná o případy z 12. století nebo z 18. století. V případě z Medvědijsi bylo popsáno mnoho „reálných upírů“ po exhumaci. Všichni byli popisováni jako svěží, někdy zarudlí, jinak se vzhledu jako takovému nevěnovala pozornost, kromě jednoho případu, kdy žena byla popsána jako výrazně korpulentnější než za živa¹. Zprávy se soustředily na příznaky vampyrismu, jako byla přítomnost krve a fakt, že tělo nebylo rozloženo. Tyto bytosti jsou vnímány jako mrtvá těla.

Na konci 18. století vstoupil upír do literatury. Goetheho *Korintská nevěsta* je bledá, dokonce bílá, a muž, který se s ní setkal, ji oslovuje „*krásná dívka*“. (Goethe, [1797] 1976: 167-176) Protože se jedná o krátkou baladu, víme pouze, že upírka je výrazně bledá a krásná.

---

¹ Žena jménem Milica z případu v Medvědijsi viz dále s. 59

První povídka, alespoň zcela určitě první, která byla napsána v anglickém jazyce, se jmenuje jednoduše *Upír*. Lord Ruthven „*má mrtvolně bledý obličej, svými tvarem i rysy velmi krásný a téměř bezvýrazné šedé oči*“ (Polidori, [1819] 1971: 10)

O vzhledu Tolstojových upírů se v příběhu moc nevypráví. Popisují se jako staří, ale jejich vzhledu se nevěnuje pozornost. Lze předpokládat, že vypadají jako lidé, protože se nikdo v celém příběhu nepozastavuje nad jejich vzhledem. (Tolstoj, [1841] 2004)

V příběhu od Alexandra Dumase je upír dost podobný mrtvým tělům, která podle některých zpráv měli obcházet své blízké ve východní Evropě.

„...spatřila jsem Costacha, bledého, jakého jsem jej viděla na nosítkách. Z dlouhých černých vlasů, mu odkapávala krev, na sobě měl svůj obvyklý šat, jenže byl na prsou rozhalen, takže se ukázala otevřená, krvácející rána.

Vše bylo mrtvo... tělo, oděv, chůze... byla to mrtvola... pouze oči, ty strašné oči byly živé.“ (Dumas, [1849] 2004: 255)

Tak popisuje hlavní hrdinka Hedwiga upíra, který ji chodí v noci vysávat krev. V jiné situaci popisuje upírovy oči jako „*toliko planoucí oči*“ (Dumas, [1849] 2004: 258) Takového by mohli potkat obyvatelé vesnice, v níž žil, a poté údajně škodil Arnond Paole.

Upír Varney, jehož příběh byl natolik populární, že na konci první poloviny devatenáctého století pravidelně vycházel v Anglii po jednotlivých kapitolách po dobu dvou let, se od předchozích liší.

„Úděs se jí vehnal do tváře. Bylo to strašné, takový pohled pronásleduje člověka do konce života, pohled, který se vnucuje do nejšťastnějších momentů života a mění je v zatrpklost.

*Postava se pootočila a světlo dopadlo na její tvář. Naprosto bílá- naprosto bezkrevná. Oči vypadají jako naleštěný cín, rty skoro neviditelné. Co je ještě hrozné kromě těch strašlivých očí, jsou zuby- hrozné zuby- vyčnívající podobně jako divokým zvířatům, odporně zářivě bílé, podobné špičákům.“*² (Rymer, [1845-1847] 2005: 11)

---

² Originální text: But, oh, that look of terror that sat upon her face, it was dreadful—a look to haunt the memory for a lifetime—a look to obtrude itself upon the happiest moments, and turn them to bitterness.

„Zahlédli také jedno z těch hrozivě vypadajících, zářivých, kovových očí, ve kterých se značila nadpozemská divokost.“³ (Rymer, [1845-1847] 2005: 15)

Upír Varney (Rymer, [1845-1847] 2005: 702)

„...dokonce i Marchdale se svou kuráží, a že ta byla obrovská, nervózně ucouvnul o krok či dva a vykřikl „Dobrý bože!“

Byl to obličej, na který se nezapomíná. Byl odporně zbarvený- v barvě čerstvé krve, oči měly divoký a pozoruhodný odlesk; zatímco předtím vypadaly jako

---

The figure turns half round, and the light falls upon the face. It is perfectly white—perfectly bloodless. The eyes look like polished tin; the lips are drawn back, and the principal feature next to those dreadful eyes is the teeth—the fearful looking teeth—projecting like those of some wild animal, hideously, glaringly white, and fang-like.

³Originální text: They saw, too, one of those fearful-looking, shining, metallic eyes which presented so terrible an appearance of unearthly ferocity.

*naleštěný cín – teď byly desetkrát jasnější a zdálo se, že se od nich odrážely paprsky světla. Ústa byla otevřená, jakoby ustupovala těm velkým špičákům.*⁴ (Rymer, [1845-1847] 2005: 16)

Varney tedy není nějakého úchvatného vzezření, vypadá spíše hrozivě a nepřírozeně. Jeho vzhled lidi děsí a je jim odporný. Je křídově bílý, těsně po nakrmení získá červený odstín, jak jeho tělo naplní krev. Nevypadá moc lidsky a už vůbec ne pěkně.

Narozdíl od Varneyho je Carmilla z konce 19. století tak úchvatně krásná, že si svým vzhledem každého získá.

„...byla neobyčejně krásná a nevýslovně půvabná...Postavu měla trochu vyšší, než bývá průměr. Byla štíhlá a neobyčejně půvabná....Měla hebkou, nádhernou pleť a drobný a krásně utvářený obličej; její vlasy byly prostě nádherné, ještě nikdy jsem neviděla krásnější a hustší vlasy, než když si je spustila přes ramena...byly neobyčejně jemné a hebké, sytě tmavohnědé s nádechem do zlatova...“ (Fanu, [1872] 1992: 17, 19), dále *„Její rysy byly tak půvabné, že jsme oba (muž a jeho mladá schovanka- pozn. autora) cítili, že nás její přitažlivý zjev nesmírně poutá.“* (Fanu, [1872] 1992: 46)

Carmillin vzhled se v tomto krátkém příběhu zmiňuje velmi často, v podstatě při každé možné příležitosti.

Na sklonku 19. století spatřil světlo světa Dracula. Jeho vzhled se v průběhu příběhu mění. Začíná jako *„starý muž, hladce vyholený až na dlouhý bílý knír“* (Stoker, [1897] 1970: 16), postupně mládne.

„Jeho obličej silně – dokonce velmi silně – připomínal dravého ptáka – úzký nos s neobyčejně vykrojeným chřípím, vysoké klenuté čelo, vlasy řídké kolem spánků, ale jinde bohatě rostoucí. Obočí měl velmi husté, nad nosem téměř srostlé, se záplavou kroutících chloupků. Ústa, která skoro mizela pod silným knírem, byla

---

⁴ Originální text: ... even he, Marchdale, with all his courage, and that was great, and all his nervous energy, recoiled a step or two, and uttered the exclamation of, "Great God!"

That face was one never to be forgotten. It was hideously flushed with colour—the colour of fresh blood; the eyes had a savage and remarkable lustre; whereas, before, they had looked like polished tin—they now wore a ten times brighter aspect, and flashes of light seemed to dart from them. The mouth was open, as if, from the natural formation of the countenance, the lips receded much from the large canine looking teeth.

pevná, dost krutá a s neobyčejně ostrými bílými zuby, ty přečnívaly přes rty, jejichž pozoruhodná rudost byla důkazem vitality, neobvyklé u muže jeho věku. Uši měl bledé a nahoře neobvykle zašpičatělé, bradu širokou a masivní a tváře pevné, i když hubené. Nápadná byla jeho mimořádná bledost.“ Tak popisuje Jonathan Harker hraběte Draculu, když se s ním poprvé setká (Stoker, [1897] 1970: 18) a takto vypadá, když ho Harker po nějaké době objeví přes den odpočívát v rakvi. „...*bílé vlasy a knír změnil barvu – teď byly už jenom našedlé, tváře měl plnější a bílou pletí prosvítal rubínově červený podklad. Ústa byla rudější než jindy...*“ (Stoker, [1897] 1970: 54) a takto přibližně v polovině příběhu „...*vysoký muž s orlím nosem, černým knírem a špičatou bradkou...byla to tvrdá a krutá a smyslná tvář a jeho velké bílé zuby, pronikavě se odrážející od výrazně rudých rtů, byly špičaté, jako mají zvířata.*“ (Stoker, [1897] 1970: 171-172) Když se jeho upíří přirozenost projeví v plném rozměru „*oči mu rudě vzplanou příšerným vztekem, široké nozdry bílého orlího nosu se rozšiřovaly a rozechvěly a ostré bílé zuby pod širokými rty zbrocenými krví se prudce sevřely jako zuby šelmy...*“ (Stoker, [1897] 1970: 281)

Na Draculovi je zajímavé to, že je schopen omládnout, s přísunem dostatku krve. I když jak uvidíme záhy, děje se to i u upíra Louise z Upířích kronik z druhé poloviny 20. století, tam je to okamžitá reakce po nakrmení se krve.

Louisův „...*obličej byl zcela bílý a hladký, jako by byl vyřezán ze slonové kosti, a působil neživým dojmem sochy; jen dvě svítivě zelené oči upřeně shlížely na mladíka, jako by to byly dva plameny žhnoucí v umrlčí lebce... Zíral na jeho bohatě černé vlasy.*“ (Riceová, [1976] 2012: 17, 6)

Louis popisuje své první setkání s upírem, který ho přeměnil. „...*poznal jsem, že to není normální člověk. Jeho šedé oči žhnuly zvláštním žářem a štíhlé bílé ruce byly jiné než ruce lidských bytostí...v pološeru jsem mohl vnímat nádherný třpyt jeho očí i nepřirozenou masku jeho kůže.*“ (Riceová, [1976] 2012: 17, 23)

Bezprostředně po nakrmení „*jeho kůže barvila. Vypadalo to, jako by ho ozařovalo růžové světlo a celá jeho bytost jako by ho odrážela. Rty mu ztmavly, zčervenaly, žily na spáncích a na rukou se jevily jen jako stopy v kůži, obličej omládl a vyhladil se.*” (Riceová, [1976] 2012: 387)

Louis ani další upíři z tohoto příběhu nevypadají lidsky, na první pohled je viditelné, že jsou jiní. Jakmile je člověk spatří, ví, že to není člověk. Jsou jiní, ale ne oškliví. Vlastně jsou krásní, i když vypadají nadpřirozeně.

Ve 20. století se upír dostal i do dětské literatury. Příkladem toho je série dětských knih, jejíž první kniha nese název *Můj kamarád upírek*. Upírek „vypadal tak strašidelně, až si Tonda (hlavní hrdina- pozn. autora) myslel, že sebou praští o zem. Z tváře bílé jako křída na něj svítila dvě krví podlitá očka, zcumlané dlouhé vlasy sahaly až na umazaný černý plášť. Velká krvavě rudá ústa se otevírala a zase zavírala a při tom o sebe s odporným cvakotem narážely zářivě bílé zuby, špičaté jako dýky.“ (Sommer-Bodenburgová, [1979] 1994: 10) I když se podle popisu zdá, že upírek je nějaká odporná zrůda, je to jen prvotní šok. Setkání s upírkovou mladší sestrou už je o trochu příjemnější. „*Obličejíček měla jako padlý sníh, růžové oči a kulatou pusinku...Na upíra nevypadá zas tak špatně, pomyslel si Tonda, kdyby nebyla bledá jako přízrak a kdyby neměla pod očima takové kruhy...*“ (Sommer-Bodenburgová, [1979] 1994: 59-60)

Ve 20. století se natočilo poměrně velké množství adaptací Draculy. Velmi populární jsou ty s Belou Lugosim v roli hraběte jako například Dracula z roku 1931. Rozdíl mezi ním a knižní podobou je v tom, že on na začátku filmu není starý a postupně nemládne a má krátké vlasy. Jinak se s knihou shoduje.

Bela Lugosi jako Dracula ve filmu *Dracula* (1931)⁵

Jak již bylo zmíněno, ve 20. století byl mnohokrát adaptován ve filmové podobě příběh Draculy. Děje se tomu také v tomto století, i když se mění herci, lokace, částečně někdy i děj či kontext, stále je to ten samý Dracula, ovšem trochu více přitažlivý.

Dracula ve filmu *Dracula 2000* (2000)⁶

---

⁵ Zdroj: <http://astudyofscary.blogspot.cz/2012/05/dracula-1931.html> 9.5.2013

⁶ Zdroj: <http://oh-deanna.dreamwidth.org/71288.html> 9.5.2013

Co se týče upíra z Highgate⁷, u něj se vzhledu věnovalo více pozornosti než u dřívějších „reálných“ případů. Bohužel různé zdroje uvádí různé informace. Nejčastěji se uvádí, že to byla černá postava se žhnoucíma očima (Manchester i Farrant, ale i nejmenovaní další), ale neexistuje jeden popis, na kterém by se shodli všichni, kteří tvrdili, že bytost viděli.

Upíři ze ságy *Twilight*, která se v 21. století stala fenoménem „*nevypadali jako ostatní...každý z nich byl křídově bledý...všichni měli velmi tmavé oči...také měli pod očima temné stíny...jejich rysy, byly přímé, dokonalé, ostře řezané...Jejich tváře...byly všechny úchvatně, nelidsky krásné...Takové tváře malovali staří mistři andělům.*“ (Meyerová I, 2008: 17 - 18)

Jejich úchvatný vzhled je v knihách často zmiňován, jako například „*všichni byli mimořádně atraktivní...Byl na ně znepokojující pohled.*“ (Meyerová I, 2008: 21) nebo „*mávla jsem rukou k němu, abych poukázala na všechnu tu jeho ohromující dokonalost.*“ (Meyerová I, 2008: 174)

---

⁷ s. 63-66

Členové rodiny Cullenových, upírů ze ságy Twilight, film *Stmívání*⁸

Hlavní hrdinka popisuje proměnu svého vzhledu poté, co se proměnila v upíra tak, že *„ta neznámá bytost na skle byla nepopíratelně krásná...I přes svoji nehybnost byla spanilá a bezchybný obličej měla bledý jako měsíc orámovaný jejími tmavými, hustými vlasy. Její končetiny byly hladké a pevné, kůže mírně se lesknoucí, svítící jako perla.*

Moje druhá reakce bylo zděšení.

Kdo byla? Na první pohled jsem nikde v té hladké, dokonalé rovině jejích rysů nedokázala najít svoji tvář.

A ty oči! Přestože jsem věděla, co očekávat, její oči skrz mě stejně vyslaly záchvěvy hrůzy...žhnoucí, sytě červené oči – jasnější, než jsem kdy předtím viděla.

...obraz bohyně...“ (Meyerová, 2009: 412-413)

---

⁸ Zdroj: <http://twilightsaga.wikia.com> 14.4.2013

Bella jako člověk (*Zatmění*, 2010)⁹   Bella jako upírka (*Rozbřesk- 2.díl*, 2012)¹⁰

Jejich krása je v celém příběhu hodně akcentována, staví je do pozice jakýchsi nadlidí. Jejich vzhled se nemění, nikdy. Ani když se krmí, ani když jsou rozrušení. Vždy vypadají naprosto perfektně.

Upíři ze seriálu *Upíří deníky* se po proměně v upíra nemění, vypadají stejně jako za svého lidského života. Pokud se krmí nebo cítí silné emoce, jejich bělmo zčervená a kolem očí jim vystoupí žíly. Nutno poznamenat, že všechny postavy vypadají dobře i za svého předchozího života.

---

⁹ Zdroj: http://www.vampire-stories.g6.cz/gallery/Bella_Swan_in_Eclipse.png 8.5.2013

¹⁰ Zdroj: <http://images.hitfix.com/photos/2189123/bella-red-eye-bdp2.jpg> 8.5.2013

Elena Gilbertová jako člověk (*Upíří deníky*, 2009-)¹¹

Elena Gilbertová po proměně v upírku (*Upíří deníky*, 2009-)¹²

---

¹¹ Zdroj: <http://www.cwtv.com/shows/the-vampire-diaries/photos/00553430405> 15.4.2013

¹² Zdroj: <http://www.cwtv.com/shows/the-vampire-diaries/photos/00675520506> 15.4.2013

Elena Gilbertová při projevení upíří přirozenosti (*Upíří deníky*, 2009-)¹³

Vzezření upíra z dalšího populárního seriálu současnosti *Pravá krev* je lidské, trochu bledší, ale jinak od člověka k nerozeznání. Jediné, co ho odlišuje, jsou špičáky, ty ale nejsou přítomny permanentně, vysunuje je, jen když potřebuje.

---

¹³ Zdroj: <http://thevampirediariesgreek-lusifer.blogspot.cz/2012/05/3x22-departed-tv-fanatic.html>
16.4.2013

Upír Bill Compton (*Pravá krev*, 2008-)¹⁴

Upír Bill Compton se špičáky (*Pravá krev*, 2008-)¹⁵

---

¹⁴ Zdroj: <http://www.digitalspy.co.uk/ustv/s59/true-blood/news/a401420/true-blood-star-stephen-moyer-bill-compton-is-not-evil.html> 18.4.2013

¹⁵ Zdroj: <http://www.digitalspy.co.uk/ustv/s59/true-blood/news/a401420/true-blood-star-stephen-moyer-bill-compton-is-not-evil.html> 18.4.2013

Co je upírům v západní kultuře, až na ty, které popisují zprávy jako „reálné“, ve všech dobách společné, je bledost. Tento atribut jim zůstává po celou dobu od raného novověku po současnost. Jinak se ale jejich vzhled mění. Zatímco Varney ani Dumasovi upíři nebyli popisováni jako atraktivní, Varneyho lidé dokonce popisovali jako strašidelného, upír 21. století může být všechno možné, ale je přitažlivý. Také se mění vzhled, co se týče podobnosti lidem. Louise z *Upířích kronik* nebo mrtvolu z Dumasova příběhu byste asi těžko přehlídli na ulici. Nelze tvrdit, že ve 20. století či dnes nenajdeme v západní kultuře ošklivého či hrůzostrašného upíra, ti budou vždy, protože je to oblíbená hororová postava, avšak je možné sledovat změnu od ošklivé chodící mrtvoly k přitažlivým, touhu vzbuzujícím upírům s lidskou (andělskou) tváří.

3.2 Charakter

Upír, který nechce zabíjet lidi, takový je dnešní trend v západní kultuře. Upír hodný, schopný citu a lásky, ochotný obětovat se pro lidi. Upír v dnešní době působí spíše jako člověk s radostmi i strastmi, které k tomu patří. Miluje i nenávidí, pečuje o své blízké, žije. Upírem je až na druhém místě. Je takovýto upír výmyslem naší doby nebo tak byl na západě vnímán i v předchozích staletích?

Vzhledem k tomu, že se zprávy o „reálných upírech“ z jiných částí Evropy dostaly na Západ a byly tam komunikovány, je nutné zabývat se také těmito „upíry“, ať už si o nich na Západě mysleli cokoli.

„Upír“ popisovaný z dokumentů jako reálný jev způsoboval dle tamější víry smrt svým blízkým. Těžko soudit, zda byl nějak uvědomělý, zda věděl, co konal, každopádně byl prezentován jako zlo, sluha ďábla.

V Goetheho *Korintské nevěstě* na konci 18. století není charakter upírky tak zřetelný. Čtenář se pouze dovídá, že byla sprovedena ze světa svou matkou z jakýchsi zjištěných důvodů, a proto nemá klid a vrací se mezi živé. V baladě je

známka toho, že saje krev, ale zdá se, že je to prokletí, kterého se nelze zbavit, motivace se zde neprobírá.

*„O to, oč jsem přišla, usilovat
z hrobu musím, rozběsněný zjev,
s tím, jenž ztracen mi, se pomilovat,
ze srdce mu vypít horkou krev.
Až on zahyne,
dojde na jiné,
mladíkům já život vysám z cév.“*

(Goethe, [1797] 1976: 175)

Na konci balady dívka prosí matku, aby její tělo spálila (i s jejím nově získaným milencem), a tak dosáhne klidu. (Goethe, [1797] 1976: 175-176)

Nevypadá jako ďábelské stvoření, které se vyžívá v zabíjení a ubližování lidem.

To Polidoriho Lord Ruthven ze začátku 19. století je ďábelský a zdá se, že si to užívá. Nejen že on sám vykonává zlo, ale také ho svou přítomností způsobuje v ostatních. *„Zjistilo se též, že se všechny ženy, které naoko vyhledával (Lord Ruthven- poz. autora) pro jejich ctnost, ukázaly po jeho odchodu ve zcela odlišném světle a dokonce vystupovaly s největší nestydatostí.“* (Polidori, [1819] 1971: 12)

Svoji záludnost Lord Ruthven ukázal, když byl při přestřelce postřelen a přiměl svého druha na cestách Aubreyho, aby mu přísahal, že v jejich domovině neprozradí nic o jeho špatných skutcích, které vykonal na cestách, a že po dobu jednoho roku bude mlčet o jeho skonu. Jeho společník, přesvědčen, že za chvíli zemře, tedy přísahal. Lord Ruthven se pak následně objevil opět doma a Aubrey vázán přísahou, nemohl nic prozradit. Aby tomu nebylo málo, Lord Ruthven svedl jeho sestru, oženil se s ní a v den, kdy končila platnost přísahy, ji vysál z krve.

Jak je vidět, Lord Ruthven je ďábelský, vědom si svých skutků a koná je se zalíbením. Je zkázou pro živé, kteří se mu připlou do cesty.

Upíry z pera Tolstojce popisuje další postava jako *„ted' je to však podlý upír, který jen číhá, jak se napojit lidskou krví.“* (Tolstoj, [1841] 2004: 16). Jejich charakter je možné pozorovat v rozhovoru mezi pomocnicí Kleopatrou a upírkou před zabitím oběti.

„Počkejte aspoň ještě jeden den, Marfo Sergejevno, aspoň do rána!“ Říká Kleopatra.

„Nemůžu, moje drahá,“ odpovídá jí Sugrobinová. „Nač čekat? Den sem, den tam – konec bude stejný! Ty se mi, paninko, u toho musíš vždycky rozfňukat jako nějaká křehotinka! I tenkrát jsi dělala obstrukce, když došlo na Dášinu matku (matka oběti, údajně dcera Sugrobinové- pozn. autora)... Co bych to byla za vojačku, abych nesnesla krev!“

„Vám to nedá?“ zvolala Kleopatra. „To si jedinkrát nedokážete odepřít...?“ (Tolstoj, [1841] 2004: 100)

Z této ukázky je vidět, že tento upír chce svoji krev a nemá žádné výčitky. S Dášou je předtím dlouhodobě v kontaktu, není to náhodná oběť.

Upír Varney v průběhu dvou let, kdy byl publikován, prodělal ve svém chování velkou změnu. V první kapitole je vykreslován jako čistě ďábelské stvoření, zatímco na konci získal lidské atributy.

Vstupuje na scénu hned na samém začátku příběhu, kdy se vkrade do pokoje mladé dívky. „Přejel hrozivýma skelnýma očima to andělské stvoření s odpornou spokojeností.“¹⁶ (Rymer, [1845-1847] 2005: 12) „...jakoby ho pobídl nějaký impuls, divoce a odporně ječivě se zasmál...“¹⁷ (Rymer, [1845-1847] 2005: 16) To poté, co se nakrmil z dívky a příběhli jí na pomoc další obyvatelé domu, když uslyšeli křik.

V průběhu příběhu se z Varneyho stává spíše sympatická postava a je vykreslován více jako oběť než posel z pekla. Na konci příběhu se po vyjevení svého osudu vrhne do sopky Vesuv. Upírem se stal poté, co omylem zabil svého syna a byl zabit. Je to jakási kletba, která na něj byla uvalena za jeho činy. (Rymer, [1845-1847] 2005)

Oproti Goetheho upírce je zde rozdíl v tom, že ona pyká za skutky jiných, Varney za svoje vlastní.

---

¹⁶ Originální text: The glassy, horrible eyes of the figure ran over that angelic form with a hideous satisfaction...

¹⁷ Originální text: ...as if some impulse had seized upon it, it uttered a wild and terrible shrieking kind of laugh...

Dumasův upír z poloviny devatenáctého století je mrtvé tělo poháněné pomstou. Nemá vlastní vůli, proto nelze soudit jeho charakter.

„Vše bylo mrtvo... tělo, oděv, chůze... byla to mrtvola... pouze oči, ty strašné oči byly živé.“ (Dumas, [1849] 2004: 255)

Carmilla využívá svého vzhledu, aby se se vnutila do přízně mladým dívkám a aby se s nimi spřátelila. Pak jim chodí po nocích sát krev, což způsobí po nějaké době jejich smrt. Jakoby žila z umírání svých obětí a očekávala s nedočkavostí jejich konec. *„Čím více jsem chřadla na těle i na duši, tím žhavějším pohledem mě (Carmilla- poz. autora) stravovala.“* (Fanu, [1872] 1992: 34) Jen s některými svými oběťmi setrvává déle. K těm chová jakýsi cit podobný lásce, posedlosti a na ty její zhoubné účinky působí dlouhodobě, až zemřou. Zabíjí ale také oběti během jednoho útoku, kdy pak po třídenní chorobě zemřou. Občas je naznačena jakási nepatrná lítost z její strany, ale ta není nijak hmatatelná.

Dracula z konce 19. století je *„lživější než kterýkoli smrtelník, protože jeho lživost rostla po staletí...je ukrutný a víc než ukrutný; je d'ábelsky bezcitný a nemá srdce...“* Tak ho popisuje profesor Van Helsing. (Stoker, [1897] 1970: 237) Charakter upírů z tohoto příběhu lze vidět také na příkladu Lucy Westenrové, kterou Dracula proměnil v jednu z nesmrtelných. *„.....právě se skláněla nad něčím, v čem jsme rozpoznali plavovlasé dítě. Za okamžik se ozval slabý výkřik...Z té kdysi líbezné tváře teď vyzařovala diamantově tvrdá, bezcitná krutost, cudnost se změnila ve smyslnou chlípnost...ostré světlo ozářilo její rty, rudě zbrocené čerstvou krví...Když nás Lucy spatřila...trhla sebou a zavrčela zlostně jako kočka...pak zamířily její oči za nás. Tvarem a barvou to její oči byly, žhnuly však záští a ohněm pekla...Na to bezcitně jako d'ábel odhodila na zem dítě...“* (Stoker, [1897] 1970: 210-211)

Dracula i další upíři z této knihy jsou opravdu d'ábelští, jsou to zplozenci pekla. Vyžívají se v utrpení druhých, sami ho aktivně způsobují a smrt lidí jim činí radost.

Ať už to bylo cokoli, co rozvířilo debaty v Londýně v druhé polovině 20. století, zažilo se pro to pojmenování „upír z Highgate“. Hlášení o tom, že by někoho napadl, jsou jen zřídkavé. Pouze ve dvou případech se objevila zpráva, že dvě ženy byly napadeny, ale ne přímo. Způsob útoků i příznaky se nápadně podobají těm,

kteřé vykonával Dracula na Mině Westernové. Většinou nebyl „upír z Highgate“ prezentován jako ďábelská bytost, která lidem ubližuje. Zde je vidět určitý posun mezi „reálnými“ případy z dřívější doby.

Když porovnáme Claudii z *Interview s upírem* s postavami z *Mého kamaráda upírka*, dostává se upír do jiné oblasti. Výše zmínění jsou v obou případech děti, ale Claudie tak nepůsobí. I když je proměněna jako pětiletá, už od začátku není prezentována jako dětská postava, je to zabiják. *Kamarád upírek* Ruprecht sice vypadá poněkud strašidelně, ale je v podstatě jako každý malý kluk. Chce si hrát a mít kamaráda. (Sommer-Bodenburgová, [1979] 1994) Tím, že vstoupili upíři do dětské literatury, posunuli se zase více z čistě hororového žánru.

Upír Louis de Pointe du Lac z cyklu *Upíří kroniky* z druhé poloviny 20. století je odlišný od svého průvodce a stvořitele Lestata, není tak „upířský“. Rozdíl mezi těmito dvěma lze velmi dobře vidět v následujícím dialogu.

„Proč ses stal upírem? vyhrkl jsem (Louis- pozn. autora). *A proč takovým, jaký jsi? Pomstychtivým a potěšeným, když můžeš utratit lidský život, i když to nepotřebuješ. Tohle děvče...Proč jsi ji zabil, když jedna by byla stačila? A proč jsi ji předtím tak postrašil? Proč jsi ji tu opřel v téhle groteskní pozici, jako bys pokoušel bohy, aby Tě zničili pro rouhání?*“

Poslouchal to všechno beze slova...

„Kdo si myslíš, že je upír?“ *Zeptal se mě přímočaře. (Lestat- pozn. autora)*

„Nepředstírám, že to vím. Ty se tváříš, jako bys to věděl. Kdo je to upír?...Věřím, že najdu upíry, kteří se mnou budou mít více společného než já s tebou. Upíři, kteří chápou vědění tak jako já a užívají své vyšší přirozenosti, aby jiným vyložili tajemství, o jakých ty nemáš ani tušení...“

Zavrtěl hlavou (Lestat- pozn. autora). „Louisi, ty pořád tíhneš ke své smrtelné povaze. Honíš se za přízrakem svého bývalého já...Ve svém romantickém vztahu ke smrtelnému bytí jsi mrtvý pro svou přirozenost upíra!“

Okamžitě jsem namítl: „...Teprve když jsem se stal upírem, začal jsem si vážit veškerého života. Nikdy jsem nevnímal živoucí pulzující lidskou bytost, dokud jsem se nestal upírem, nevěděl jsem, co je život, dokud mi nezačal tryskat rudým proudem přes rty, přes ruce!“

Uvědomil jsem si, že zírám na ty dvě ženy. Bruneta teď dostávala strašný sinavý odstín, blondýna dosud dýchala. „Není mrtvá!“ Vykřikl jsem.

„Já vím. Nech ji být.“ Zvedl jí zápěstí, otevřel na něm novou ránu a naplnil si sklenici. „...Musíš mě vyslechnout, protože jsi v nebezpečí. Neznáš svou upírskou přirozenost. ..“

„...Jenže co to je, ta naše přirozenost? Když můžu žít z krve zvířat, proč bych se s tím neměl spokojit, abych nemusel procházet světem a působit lidským bytostem utrpení a smrt?“

„Přinese Ti to štěstí?...Co před tebou leží doopravdy je přirozenost upíra a ta je vraždicí!...Upíři jsou vrahové!“ prohlásil. „Predátoři. A jejich vševidoucí oči jim byly dány, aby získali odstup. Schopnost vidět lidský život v jeho celistvosti, ne s nějakou sentimentální lítostí, nýbrž se vzrušujícím uspokojením, že jsou koncem onoho života, že jsou součástí božského záměru.“

„Takhle to ovšem vidíš jenom ty!“ zaprotestoval jsem...

„Tak to ale opravdu je,“ odpověděl Lestat. „Mluvíš o tom, že si najdeš jiné upíry! Upíři jsou vrahové! Nechtějí tebe ani tvou citlivost. Uvidí tě dlouho předtím, než je spatříš ty, a zaznamenají tvou nedostatečnost. ...Jsou to osamělí dravci.“

....vzal ji a odnesl do ložnice (dívku, které předtím sál krev a pak si s ní pohrával, tak že jí řezal zápěstí a lil krev do sklenic- pozn. autora) ... pomalu ji spustil do své rakve.

„Co to provádíš?“ zavolal jsem od dveří... „Proč tohle děláš, Lestate?“ zeptal jsem se.

„Mám rád takové věci. Působí mi to radost.“

Pak Lestat nějakou dobu dívku trápí, tím že jí vypráví o smrti.

„Nevydržím se dívat na to, co děláš,“ otočil jsem se k němu zády. Oči té dívky se mi propalovaly do těla. Po celou dobu, co mluvil, ležela a dívala se na mě.

...

„Může ještě žít? Nebo už ztratila příliš mnoho krve?“ chtěl jsem vědět.

„Jsi dojemný! Samozřejmě, že nemůže žít.“

„Tak to skoncuji!“

Dívka začala křičet...Umírala, to byla pravda...Lestat ji vzal za zápěstí. „Už je příliš pozdě drahoušku“, řekl... „Můj přítel je kněz,“ usmál se Lestat, jakoby si ten žert právě vymyslel. „Tohle je Tvůj pohřeb drahá.“

Lestat pak dívku dál trápil.

„Už toho nech, Lestate!“ vykřikl jsem. Dívka začala znovu naříkat a já už jsem to nemohl snést. Sklonil jsem se k ní a vzal ji za ruku.

„Já si nemůžu vzpomenout na své hříchy,“ pronesla právě v okamžiku, kdy jsem se ji rozhodl usmrtit.

„Nemusíš se o to pokoušet. Řekni jen, že jich lituješ,“ vyzval jsem ji. „A pak zemřeš a všechno skončí.“ Lehla si a zavřela oči. Vnořil jsem jí zuby do zápěstí a začal ji vysávat do poslední kapky...

„Louisi,“ oslovil mě „nechápeš to? Klidu dosáhneš, jen když budeš schopen dělat tohle každou noc. Nic jiného ti nezbývá. A to je všechno!...Nech mě, abych Ti ukázal, kdo jsi. Opravdu!“

„Já to nesnesu, Lestate,“ bránil jsem se.

„... všechno, co mi Lestat řekl, se zdálo mít smysl. Dosáhl jsem míru, jenom když jsem zabíjel...Nebyl jsem upír do všech důsledků...Byl jsem už unaven stálým toužením...Ano, je to pravda. Vím, že to co říkal, je pravda, že když zabijím, touha zmizí. A já tuhle pravdu nesnesu, já ji nesnesu!“ (Riceová, [1976] 2012: 97-106)

Z ukázky je vidět, jaký rozdíl je mezi Louisem a Lestatem, ač jsou oba upíři. Louis nechce vraždit lidi, má z toho špatné svědomí. Nakonec se postupně dopracuje k tomu, že se krmí lidskou krví, ale nikdy se v zabíjení nevyžívá jako Lestat. V tomto příběhu je vidět posun od *Draculy*, který se takovými věcmi jako Louis nezaobíral.

Zatímco Louis se nakonec začne živit lidskou krví, protože mu přináší mnohem větší uspokojení než krev zvířecí, upíři ze ságy *Twilight* (potažmo i z *Upířích deníků*) si lidskou krev (nebo alespoň tu teplou kolující v žilách) odpírají z morálních důvodů. Označují se za vegetariány. Odmítají pít lidskou krev a místo toho loví zvířata (*Twilight*; v *Upířích denících* převážně používají transfuzní pytlíky s krví).

„Pověz mi, proč lovíš zvířata místo lidí.“ Ptá se Bella, hlavní hrdinka ze ságy *Twilight* Edwarda, upíra, do kterého se zamilovala a on jí její cit oplácí.

„Protože nechci být stvůra.“ Odpoví jí Edward. (Meyerová I, 2008: 156)

To hovoří za vše. Je jedno, že je upír, že by měl být stvůra. On se rozhodl, že jí nebude.

Upíři z *Twilight* mají jiné povahy, stejně jako lidé, ale obecně lze říci, že ctí vysoké morální hodnoty. Nejsou to krvelačné bestie a potýkají se spíše s lidskými problémy.

Všechna analyzovaná díla z tohoto století, sága *Twilight*, seriály *Upíří deníky* i *Pravá krev* jsou založena na podstatě, že upír je hodný, nejsou vnímáni jako zatracení. Například ve třetí knize ságy *Twilight* s názvem *Zatmění* hlavní hrdinka Bella přemýšlí o své lásce, upírovi.

„Za takový obličej by podle mě každý manekýn vyměnil duši. Však to také možná byla požadovaná cena: jedna duše. Ne. Tomu jsem nevěřila. Zastyděla jsem se, že mě něco takového vůbec mohlo napadnout.“ (Meyerová III, 2008: 17)

V dílech se vždy vyskytují také nelítostní upíři. Ti jsou vnímáni i svými hodnými kolegy jako něco, co je potřeba opravit.

Stefan: „Mohla jsi mě dnes večer v tom ohni nechat umřít. Proč jsi to neudělala?“

Elena: „Protože mám pořád naději!“

Stefan: „Po tom všem, co jsem Ti udělal, si pořád myslíš, že vzkřísím svou lidskost?“

Elena: „Ano, myslím. Vím, kdo jsi, lépe než kdo jiný. A já to nevzdám.“ (Seriál *Upíří deníky*¹⁸)

Rozhovor, hodně podobných rozhovorů, probíhá poté, co byl upír Stefan v seriálu *Upíří deníky* přinucen ovlivněním vzdát se své lidskosti. Jeho přítelkyně Elena si je jistá, že ji dokáže získat zpět a snaží se pro to udělat maximum, spolu se Stefanovým bratrem Damonem, také upírem.

Upír 21. století často zatracuje sám sebe, vnímá sebe samého jako prokletého (Edward ze ságy *Twilight*, Stefan ze seriálu *Upíří deníky*). Oba zmiňovaní mají za

¹⁸ Zdroj: <http://www.youtube.com/watch?NR=1&v=yKssqkLeDNA&feature=endscreen> 20.4.2013

sebou temnou minulost, kdy nějaký čas vraždili lidi. I když Edward zabíjel pouze zločince, oba se za tyto činy odsuzují. Odsuzují se za čin, který by měl být upírovi vlastní.

Jak je vidět, upír nebyl vždy tak hodný a krotký. Dalo by se říct, že upír v západní kultuře od raného novověku po současnost zdomestikoval. Není ďábelský, ale stará se o ostatní, dokonce i o lidi. V tomto světě by nejspíš Dracula nebyl šťastný, když by viděl, že jeho příslušník jeho rasy ochraňuje křehkou dívku a pere se sebou, jak může, aby ji nevysál z krve, protože právě ta její ho přitahuje nejvíc na světě (sága *Twilight*), že není se svou existencí spokojen, že není rád upírem, že to považuje za prokletí. Nelze říci, že dnes neexistuje zlý upír, stejně jako nelze říci, že v předchozích stoletích neexistoval upír s lidskými kvalitami, je ale zřejmé, že se v průběhu času „polidštil“.

3.3 Víra v existenci upíra v západní kultuře a vysvětlování případů vampyrismu

„Upíři přece neexistují!“ Tuto větu byste dnes mohli slyšet často. V dnešní době v západní kultuře na existenci upírů ve smyslu nesmrtelné bytosti věří jen málokdo, a pokud se tímto tématem zabývají odborné kruhy, pak to nemá nic společného s dokazováním, že existují či existovali, ba právě naopak. Bylo tomu tak i v minulosti? Byl upír vnímán vždy pouze jako fiktivní postava, která nás má postrašit nebo pobavit, nebo byli upíři v předchozích staletích v západní kultuře považováni za reálné bytosti chodící po tomto světě? Případy, kdy byly hlášeny výskyty „upírů“, jsou dnes v západní kultuře vysvětlovány na základě nepochopení posmrtných procesů těla, předčasněmu pohřbu a jinými vědeckými teoriemi. Dívali se na to podobně i předci? Jak byl v západní kultuře vysvětlován tento jev před sto či pěti lety? Vysvětlovala někdy západní kultura tento jev jako nadpřirozený?

Ještě ve 12. století bylo v Anglii zaznamenáno nemálo zpráv velmi podobným těm, které se o pět set let později setkaly na Západě s pochybnostmi. Několik takových zaznamenal kronikář William z Newburgu v díle *Historia rerum*

Anglicarum (1198). To naznačuje, že vampyrismus nebyl na Západě zcela neznámý, ale na konci 17. století, kdy se objevily zprávy o podivných událostech z východní Evropy, byl tento jev pro Západ prakticky zapomenutý. Není mi známo, že by se ve zkoumaných zemích v období od raného novověku stal případ vampyrismu, který by byl oficiálně zaznamenán, zkoumán a diskutován, kromě „upíra z Highgate“, o kterém budu mluvit později. Objevily se sice zprávy o několika málo případech, například „upír z Croglin Grange“ v Anglii, u kterého není ani jistá datace nebo zkazka o vikomtovi Moireve ve Francii, ale neexistuje o nich žádné oficiální hlášení.

Na sklonku 17. století si Západ všiml epidemie vampyrismu v Rusku a Polsku. V březnu 1693 se zprávy o těchto událostech vyskytly ve francouzském periodiku *Le Mercure Galant* v rámci článku *La Baguette Justifiée*¹⁹ o virgulích, což se zdá být první zmínka o vampyrismu v západním tisku. (Vermeir, 2010: 7) O dva měsíce později to samé periodikum uveřejnilo článek, ve kterém Desnoyers popisuje, že v Polsku a převážně v Rusku se objevují mrtví, kteří obtěžují živé, nazývající se latinsky *Striges* a v tamní řeči *Upierz*. Dále v článku píše, že démon opouští tělo mezi polednem a půlnocí a sužuje příbuzné a známé mrtvého, když je drtí, ukazuje se v podobě zesnulého a sají jim krev. Tu shromažďuje v mrtvém těle, často v takovém množství, že vytéká mrtvému z úst, nosu a uší, tak že v ní tělo plave. Uvádí také, že tito mrtví jedí své rubáše. Oběť slábne, až zemře a démon se nezastaví, dokud člen po členu rodiny nezemře. Aby se ochránili, sbírají tamní lidé krev z podezřelých těl a zamíchávají ji do chleba. V rakvích jsou tato těla nalezena nerozložená a při otevření jejich srdce vyjde velké množství krve. Vypráví o jakési dívce, která byla sužována zjevením zemřelé matky. Dívka chřadla každým dnem. Tělo matky vykopali, našli ho nerozložené, nadmuté a zarudlé. Tělu oddělili hlavu, přičemž z něj vyteklo velké množství krve. Stav dívky se následně zlepšil, až se úplně vyléčila. (Desnoyers, 1693: 62-69)

V únoru 1694 reagoval na daný článek v tom samém periodiku Marigner du Plessis s článkem *Sur Stryges de Russy*²⁰, ve kterém podává svůj názor na věc.

---

¹⁹ více viz Comeirs, Claude. 1693. „La Baguette Justifiée“. *Le Mercure Galant*. (3): s.73-116.

²⁰ více viz Plessis, Marigner du, 1694. „Sur les Stryges des Russy“. *Le Mercure Galant*. (2): s.13-119

Zatímco Desnoyers viděl v událostech démonickou příčinu, Marigner je analyzuje ve světle křesťanské imaginace a náboženských konceptů. (Vermeir, 2010: 12)

Teolog Rohr (1679) vidí ve vampyrismu stejně jako Desnoyers zásah ďábla.²¹ (Vermeir, 2010: 13)

Velkou debatu na Západě ovšem vyvolaly až dva pozdější případy, a to případ Petera Plogijowitze a události v srbské Medvědíji²². Mailleo dokonce označuje druhý případ za „milník ve studiu vampyrismu – přinejmenším pro západoevropské veřejné mínění 18. století“. (Mailleo, 2005: 27) *Visum et Repertum*, zpráva související s případem v Medvědíji, vyšla v roce 1732 v Norimberku. Krátce nato byla publikována v několika západních periodikách, jako například v německém *Commercium Litterrarium*²³, ve francouzském *Le Mercure Galant* a anglickém *Gentleman's magazine*²⁴.

Německý lékař Michael Ranft, který se sám tímto případem zabýval, dokonce prohlásil, že události v Medvedíji, „vedly všechny v naprostý úžas a debatovalo se o nich na všech sešlostech lidí vyššího i nižšího stavu. Také dámy o nich hovořily. Nikdo nevěděl, co si s tím má počít.“²⁵ (Ranft, 1734: 178)

Abychom měli představu, o co se v těchto případech jednalo, uvedu protokoly o nich zaznamenané. Jako první představím případ Petera Plogojowitze, dokument sepsal v červenci 1725 císařský posádkový dodavatel ve městě Gradisca.

Ode dne co jistý člověk slyšící na jméno Peter Plogojowitz zemřel, uplynulo deset týdnů. Žil ve vsi Kisiljevo, v okrese Rahm, a byl pohřben podle ruských zvyků; pak bylo oznámeno, že v téže vsi Kisiljevo v jednom týdnu zemřelo devět osob, starých i mladých, a všechny zemřely na následky nemoci trvající dvacet čtyři hodiny. A tyto osoby veřejně prohlásily, dokud ještě byly naživu, ale už na smrtelném loži, že shora řečený Plogojowitz, který zemřel před desíti týdny, je navštívil ve

---

²¹ Více viz Rohr, Philipp. 1679. *Dissertatio historico-philosophica de masticatione mortuorum*. Lipsko.

²² Někdy je uváděn také jako Arnold Paole, Arnod Paole, Arnont Paole či Arnond Paul, někdy také Pavle

²³ III. 1732. *Commercium Litterrarium*. (3): 90-92. Zpráva publikována bez komentáře.

²⁴ Nepojmenováno. 1732. *Gentleman's magazine*. (II): 681. Publikován pouze souhrn *Visum et Repertum*, podáno jako fakt.

²⁵ Originální text: Durch diese Nachrichten wurde jederman in die gröste Berwunderung gesesset. In allen Zusammentüntten hoher und niederer Gtands (not sure about the G) Personen wurde davon geredet. Auch die Dames fiengen an darüber zu raisonnieren. Niemand wuste, was er daraus machen noch vor was er es ausgeben sollte.

spánku a zalehl je tak, že se dusily ležice pod tím přízrakem. Jiní poddaní byli velmi poděšeni a ještě víc v té hrůze utvrzeni tím, že manželka zesnulého Petera Plogojowitze poté, co prohlásila, že manžel za ní přišel a chtěl po ní své opanky či střevíce, opustila ves Kisiljevo a odstěhovala se do jiné vesnice. A jelikož je možné spatřiti u takových osob (které jsou tu zvány vampýři) různá znamení - to jest, že tělo není v rozkladu a kůže, vlasy, vousy a nehty dále rostou – tak poddaní se usnesli jako jeden muž otevřít hrob Petera Plogowitze a přesvědčiti se, zda řečená znamení jsou i u něho vskutku k nalezení. Za těchto okolností se dostavili ke mně a vyloživše tyto události, žádali po mně a po místním popovi či knězi z farnosti, abychom byli přítomni zkoušce. A přestože já jsem z počátku nesouhlasil, připomínaje jim důrazně, že napřed nutno s veškerou pokorou a úslužností vše oznámit velectěné Správě a vyslechnouti její vznešené mínění o této věci, oni nebyli v žádném případě ochotni tak učiniti, nýbrž mi dali tuto krátkou odpověď: mohu prý jednati, jak je mi libo; pakliže však nepovolím onu zkoušku a nedám zákonné svolení k tomu, aby naložili s tělem podle místních zvyklostí, oni opustí své domovy, neboť v očekávání příznivé odpovědi z Bělehradu by celá ves mohla padnouti v oběť zlému duchu – šeptalo se, že se tak událo již dříve za Turků – a oni nechtěli čekati, aby se toto znovu přihodilo. Jelikož jsem nebyl mocen odvrátiti tyto lidi od jejich rozhodnutí ani dobrým slovem, ani pohrůzkami, odebral jsem se do vsi Kisiljevo spolu s popem z Gradisca, a tam jsem spatřil tělo Petera Plogojowitze těsně po exhumaci a s nejlepším vědomím a svědomím jsem zjišťoval jeho stav: za prvé, nemohl jsem naléztí nejmenší stopy zápachu, kterýžto jindy mrtvolu provází; za druhé, tělo – s výjimkou nosu částečně zmizelého – bylo svěží ve všech částech a ve všech ohledech. Vlasy a vousy, a dokonce i nehty, z nichž ty staré upadly, mu znovu vyrostly, stará kůže barvy bělavé až popelavé ustupovala kůži nové a svěží. Obličej, ruce, nohy i celé tělo se nacházelo v takovém stavu, že nemohlo být zachovalejší za života toho poddaného. Nikoli bez údivu zřel jsem na jeho rtech něco čerstvé krve, kteroužto podle obecného mínění vysál z osob jím vysátých. Zkrátka všechna znamení, o nichž poddaní hovořili (jak uvedeno výše), tu byla patrna. Poté co já i pop jsme byli přítomni tomuto představení a lidé se začali chovati spíše zuřivě než vystrašeně, všichni přítomní ve velkém spěchu naostřili špici u kůlu – s úmyslem propíchnouti jím mrtvolu – a bodli jím přímo do srdce, z něhož hned po probodnutí vyteklo mnoho úplně čerstvé krve, jakož i z uší a z úst, ale ještě jiná nenormální znamení se ukázala (kterážto nechávám stranou z ohledu na slušnost).²⁶ Konečně podle svých obvyklých praktik spálili výše řečenou mrtvolu *in hoc casu* [v tomto případě], až z ní zbyl toliko popel, o čemž si dovoluji uvědomiti ctihodnou Správu, a při tom též bych chtěl prezentovati poníženou žádost, že kdyby bylo v této proceduře shledáno jakékoli pochybení, ať je z něho obviněn nikoli níže podepsaný, nýbrž poblouzněný dav jatý hrůzou.

---

²⁶ Dle Barbera tím byla myšlena erekce (Barber, 1988: 9)

Text je citován z knihy *Vampirismus v kulturních dějinách Evropy*. (Maiello, 2005: 25-26) Původní text byl uvedený ve spisu *De masticatione mortuorum in tumulis* (1728) od Ranfta, výše zmíněného.

Visum et Repertum, protokol o vampyrismu v Medvědiži, sepsal vojenský lékař Johannes Flückinger 26. ledna 1732.

Začátek zprávy *Visum et Repertum*

Na opětá udání, že ve vesnici Medvědiža v Srbsku tak zvaní upíři mnoho osob bídně sprovodili ze světa vysávavše jim krev, byl jsem na rozkaz zdejšího vrchního velitelství spolu s pány důstojníky a dvěma vojenskými ranhojiči k tomu ustanovenými vyslán, abych věc podrobně vyšetřil. Vyšetřování toto konali jsme za přítomnosti velitele setniny hajduků, kapitána Goršice Hadnaka, barjaktara a starších hajducké vesnice.

Tito, byvše vyslechnuti, udali jednohlasně, že asi před pěti lety jeden tamní hajduk, jménem Arnond Paole, který si pádem z vozu zlomil vaz, za svého života často vypravoval, že byl za svého pobytu u Gosovu v tureckém Srbsku často velmi prudce soužen upírem a že pojedl hlínu z hrobu upíra a potřel se jeho krví, aby byl jeho pronásledování zbaven.²⁷

Za dvacet nebo třicet dní od jeho smrti si někteří lidé stěžovali, že byli obtěžováni tímto Arnondem Paolem, a čtyři lidé jím byli zabiti. Aby se skoncovalo s tímto zlem, exhumovali Arnonda Paola po čtyřiceti dnech od jeho smrti – na radu Hadnacka, který byl těmto událostem již

---

²⁷ Originální text: After it had been reported that in the village of Medvegia the so-called vampires had killed some people by sucking their blood, I was, by high decree of a local Honorable Supreme Command, sent there to investigate the matter thoroughly, along with officers detailed for that purpose and two subordinate medical officers, and therefore carried out and heard the present inquiry in the company of the captain of the Stallath Company of haiduks [a type of soldier], Gorschiz Hadnack, the bariactar [literally: "standard-bearer"] and the oldest haiduk of the village, as follows: who unanimously recount that about five years ago a local haiduk by the name of Arnod Paole broke his neck in a fall from a hay wagon. This man had, during his lifetime, often revealed that, near Gossowa in Turkish Serbia, he had been troubled by a vampire, wherefore he had eaten from the earth of the vampire's grave and had smeared himself with the vampire's blood, in order to be free of the vexation he had suffered.

přítomen; a zjistili, že byl zcela kompletní a nerozložený, a že čerstvá krev mu tekla z očí, nosu, úst a uší; že košile, pokrývka a rakev byla úplně krvavé; že staré nehty na rukou a nohou, spolu s kůží spadly, a že rostly nové, a protože z tohoto viděli, že byl skutečným upírem, zarazili mu kůl do srdce, podle jejich zvyku, při čemž vydal slyšitelný sten a vydatně krvácel. Ten samý den tělo spálili na popel a hodili jej do hrobu. Tito lidé také říkají, že všichni ti, kteří byli mučeni a zabiti upírem, sami se jím stanou. Proto byly vyzvednuty stejným způsobem výše uvedené čtyři osoby. Poté ještě dodali, že Arnond Paole nenapadal pouze lidi ale i dobytek, a vysálal mu krev. A protože lidé používali maso příslušných zvířat, zdá se, že jsou zde opět přítomni nějakí upíři, protože v období tří měsíců zemřelo sedmnáct mladých i starých lidí, mezi nimi i tací, kteří bez předchozí nemoci zemřeli za dva nebo nejvýše tři dny. Při tom hlásil hajduk Jovíra, že jeho snacha Stanjoska před patnácti dny se odebrala svěží a zdráva na lůžko, o půlnoci však se strašným křikem za velkého zděšení nařikala, že syn hajduka, jménem Miloe, zemřelý před čtyřmi nedělemi, ji rdousil, a že cítí velkou bolest na prsou. Od té doby chřadla, až třetího dne zemřela. Ještě téhož dne odpoledne odebrali jsme se v průvodu uvedených hajduků na hřbitov, abychom dali otevřít hroby, podle udání podezřelé, a prohlédli mrtvolu v nich pohřbené. Při tom se ukázalo:²⁸

1. Mrtvola ženy jménem Stana, dvacetileté, která zemřela před dvěma měsíci po porodu po třídenní nemoci, a která před smrtí prohlásila, že se pokropila krví jednoho upíra, takže buď ona, nebo i její syn, který zemřel krátce po narození a v nedostatečně hlubokém hrobě ho zčásti roztrhali psi, se musí také stát upíry. Její tělo bylo úplně neporušené, bez veškeré stopy hniloby. Po otevření mrtvolu se ukázalo v *cavitate pectoris* [dutině hrudní] množství čerstvé krve. *Vasa* [cévy] *arteriae* [artérií] i *venae* [vény] jako *ventriculis cordis* [srdeční komorx] nebyly jako obvykle naplněny sraženou krví, a všechny *viscera* [vnitřnosti], *pulmo* [plíce], *hepar* [játra], *stomachus* [žaludek], *lien*

---

²⁸ Originální text: In twenty or thirty days after his death some people complained that they were being bothered by this same Arnod Paole; and in fact four people were killed by him. In order to end this evil, they dug up this Arnod Paole forty days after his death—this on the advice of their Hadnack, who had been present at such events before; and they found that he was quite complete and undecayed, and that fresh blood had flowed from his eyes, nose, mouth, and ears; that the shirt, the covering, and the coffin were completely bloody; that the old nails on his hands and feet, along with the skin, had fallen off, and that new ones had grown; and since they saw from this that he was a true vampire, they drove a stake through his heart, according to their custom, whereby he gave an audible groan and bled copiously. Thereupon they burned the body the same day to shes and threw these into the grave. These same people say further that all those who were tormented and killed by the vampires must themselves become vampires. Therefore they disinterred the above-mentioned four people in the same way. Then they also add that this Arnod Paole attacked not only the people but also the cattle, and sucked out their blood. And since the people used the flesh of such cattle, it appears that some vampires are again present here, inasmuch as, in a period of three months, seventeen young and old people died, among them some who, with no previous illness, died in two or at the most three days. In addition, the haiduk Jowiza reports that his stepdaughter, by name of Stanacka, lay down to sleep fifteen days ago, fresh and healthy, but at midnight she started up out of her sleep with a terrible cry, fearful and trembling, and complained that she had been throttled by the son of a haiduk by the name of Milloe, who had died nine weeks earlier, whereupon she had experienced a great pain in the chest and became worse hour by hour, until finally she died on the third day. At this we went the same afternoon to the graveyard, along with the often-mentioned oldest haiduks of the village, in order to cause the suspicious graves to be opened and to examine the bodies in them, whereby, after all of them had been dissected, there was found:

[slezina] *et intestina* [a střeva] byly skoro v tak čerstvém stavu jako u živého a zdravého člověka. Děloha byla spíše zvětšená a zvnějšku silně zanícená, neboť placenta a lochia zůstaly na místě, avšak ve stavu úplného *putredine* [rozkladu]. Kůže z rukou a nohou spolu se starými nehty sama odpadla, avšak bylo již vidět nehty nově vyrostlé, spolu s novou svěží kůží.

2. Mrtvola ženy, jménem Milica, asi šedesátileté, zemřelé po tříměsíční chorobě a před devadesáti dny pohřbené. V dutině prsní bylo nalezeno mnoho tekuté krve. Vnitřnosti byly v témže stavu jako v předchozím případě. Během pitvy se všichni přítomní hajduci velmi divili jejím plným tvarům, prohlašující svorně, že tu ženu dobře znali už od jejího mládí a že za živa byla vždy velmi štíhlá a vyzáblá, a že se takhle překvapivě zaoblila až v hrobě. Říkali také, že v tomto případě ona začala tuto epidemii, neboť požívala maso ze zvířat zabitých dřívějšími upíry.

3. Osmidenní dítě, ležící v hrobě již devadesát dní, rovněž prokazující známky vampyrismu.

4. Šestnáctiletý syn hajduka, jménem Miloe, pohřben před devíti nedělemi po třídenní nemoci. Nalezen v podobném stavu jako ostatní upíři.

5. Sedmnáctiletý Jáchym, také syn hajduka. Zemřel po nemoci trvající tři dny. Byl pohřben před osmi týdny a čtyřmi dny; po exhumaci nalezen v podobném stavu jako ostatní.

6. U mrtvoly ženy, jménem Ruša, pohřbené před šesti nedělemi po desetidenní nemoci, bylo nalezeno velké množství čerstvé, tekuté krve nejen v dutině prsní, nýbrž též v *fundo ventriculi* [v dolní části žaludku]. Totéž bylo shledáno u jejího dítěte, pohřbeného před pěti nedělemi ve věku osmnácti dnů.²⁹

---

²⁹ Originální text: 1. A woman by the name of Stana, twenty years old, who had died in childbirth two months ago [three in Horst's account], after a three-day illness, and who had herself said, before her death, that she had painted herself with the blood of a vampire, wherefore both she and her child—which had died right after birth and because of a careless burial had been half eaten by dogs—must also become vampires. She was quite complete and undecayed. After the opening of the body there was found in the *cavitate pectoris* a quantity of fresh extravascular blood. The *vasa* [vessels] of the *arteriae* and *venae*, like the *ventriculis cordis*, were not, as is usual, filled with coagulated blood, and the whole *viscera*, that is, the *pulmo* [lung], *hepar* [liver], *stomachus*, *lien* [spleen], *et intestina* were quite fresh as they would be in a healthy person. The uterus was however quite enlarged and very inflamed externally, for the placenta and lochia had remained in place, wherefore the same was in complete *putredine*. The skin on her hands and feet, along with the old nails, fell away on their own, but on the other hand completely new nails were evident, along with a fresh and vivid skin.

2. There was a woman by the name of Miliza (sixty years old, incidentally), who had died after a three-month sickness and had been buried ninety-some days earlier. In the chest much liquid blood was found, and the other viscera were, like those mentioned before, in a good condition. During her dissection, all the haiduks who were standing around marveled greatly at her plumpness and perfect body, uniformly stating that they had known the woman well, from her youth, and she had, throughout her life, looked and been very lean and dried up, and they emphasized that she had come to this surprising plumpness in the grave. They also said that it was she who had started the vampires this time, because she had eaten of the flesh of those sheep that had been killed by the previous vampires.

3. There was an eight-day-old child which had lain in the grave for ninety days and was similarly in a condition of vampirism.

4. The son of a haiduk, sixteen years old, was dug up, having lain in the earth for nine weeks, after he had died from a three-day illness, and was found like the other vampires.

5. Joachim, also the son of a haiduk, seventeen years old, had died after a three-day illness. He had been buried eight weeks and four days and, on being dissected, was found in a similar condition.

7. Nic odlišného u desetiletého děvčete, jež zemřelo před dvěma měsíci, tělo se nacházelo ve stejném stavu, takřka úplně zachovalé, bez stop rozkladu, s množstvím čerstvé krve v hrudní dutině.
8. Přesvědčili nás, abychom exhumovali také manželku Hadnacka a její dítě. Zemřela před sedmi týdny a dítě, které mělo osm týdnů, zemřelo před jednadvaceti dny. Zjistilo se však, že obě těla, matčino i dítěte, byla úplně rozložená, přestože půda i hroby byly stejné jako u upírů ležících poblíž.
9. Mrtvola tříadvacetiletého sluhy jistého hajduckého desátníka, jménem Rhade, pohřbená před pěti nedělemi, byla nalezena rovněž v pokročilém stupni hniloby.
10. Totéž bylo shledáno u ženy zdejšího barjaktara, zemřelé před pěti nedělemi, a jejího dítěte.
11. Mrtvola šedesátiletého hajduka Stanka, zemřelého před šesti nedělemi, byla nalezena neporušená, bez stopy hniloby s množstvím čerstvé krve. Celé tělo vykazovalo všechny uvedené příznaky vampyrismu.
12. Milloe, hajduk ve věku dvaceti pěti let, pohřben před šesti týdny. Také u něho nalezeny příznaky vampyrismu.³⁰
13. Stanjoska [*sic*], dvacetiletá manželka jednoho hajduka. Zemřela po třídní nemoci a byla pohřbena před osmnácti dny. Při pitvě jsem zjistil, že její tvář je načervenalá a jasné barvy a jak bylo zmíněno výše, byla, o půlnoci, škrcena Milloem, synem hajduka. Na pravé straně krku pod uchem byla ještě patrná podlouhlá modřina ve tvaru prstu. Při exhumaci z hrobu jí hojně tryskala krev z nosu. Během pitvy jsem našel, stejně jako v četných výše zmíněných případech, normální čerstvou krev, a to nejen v hrudní dutině, nýbrž také ve *ventriculo cordis* [srdečních komorách]. Všechny vnitřnosti byly uchovány ve výborném stavu. Pokožka na celém těle byla úplně svěží, stejně jako nové nehty na rukou a nohou.

---

³⁰ Originální text: 6. A woman by the name of Ruscha who had died after a ten-day illness and had been buried six weeks previous, in whom there was much fresh blood not only in the chest but also *in fundo ventriculī*. The same showed itself in her child, which was eighteen days old and had died five weeks previously.

7. No less did a girl often years of age, who had died two months previously, find herself in the above-mentioned condition, quite complete and undecayed, and had much fresh blood in her chest.

8. They caused the wife of the Hadnack to be dug up, along with her child. She had died seven weeks previously, her child—who was eight weeks old—twenty-one days previously, and it was found that both mother and child were completely decomposed, although earth and graves were like those of the vampires lying nearby.

9. A servant of the local corporal of the haiduks, by the name of Rhade, twenty-three years old, died after a three-month-long illness, and after a five-week burial was found completely decomposed.

10. The wife of the local bariactar, along with her child, having died five weeks previously, were also completely decomposed.

11. With Stanche, a haiduk, sixty years old, who had died six weeks previously, I noticed a profuse liquid blood, like the others, in the chest and stomach. The entire body was in the oft-named condition of vampirism.

12. Milloe, a haiduk, twenty-five years old, who had lain for six weeks in the earth, also was found in the condition of vampirism mentioned.

Po vykonané prohlídce byly mrtvolám, u nichž byly shledány příznaky upírství, přítomnými cikány zutínány hlavy a s jejich těly spáleny, popel byl pak vržen do řeky Moravy. Ostatní mrtvoly byly vloženy zpět do svých hrobů. Toto dosvědčuji spolu s vojenskými lékařskými asistenty, kteří mi byli přiděleni. *Actum ut supra* [uvedeno výše]:

Johannes Fluchinger v. r., plukovní ranhojič slavného pěšího pluku z Fürstenbuschu

Johannes Friedrich Sigel v. r., ranhojič slavného morulského pluku

Johannes Friedrich Baumgarten v. r., ranhojič slavného pěšího pluku z Fürstenbuschu

Dole podepsaní potvrzujeme, že vše, co plukovní ranhojič slavného pluku Fürstenbuschova se svými oběma pomocníky stran svrchu uvedených upírů zjistil, ve všem souhlasí s pravdou, že vyšetřování se konalo v naší přítomnosti a bylo námi řádně zkoumáno.

Na důkaz toho naše vlastnoruční podpisy. V Bělehradě 26. ledna 1732

Büttener, v. r., podplukovník slavného pluku Alexandrova

J.H.von Lindenfels v. r., praporčík téhož pluku³¹

Text přeložen z anglického překladu *Visum et Repertum* (1732) v knize *Vampires, Burial, and Death*. (Barber, 1988: 16-18)

O tom, že oficiální místa nebrala zprávy o vampyrismu na lehkou váhu, svědčí fakt, že jak Marie Terezie, tak i pruský král Fridrich Vilém I. dali tyto události prozkoumat. Výsledkem zprávy Gerharda van Swieten, osobního lékaře Marie

---

³¹ Originální text: 13. Stanoicka [*sic*], the wife of a haiduk, twenty years old, died after a threeday illness and had been buried eighteen days previously. In the dissection I found that she was in her countenance quite red and of a vivid color, and, as was mentioned above, she had been throttled, at midnight, by Milloe, the son of the haiduk, and there was also to be seen, on the right side under the ear, a bloodshot blue mark, the length of a finger.+ As she was being taken out of the grave, a quantity of fresh blood flowed from her nose. With the dissection I found, as mentioned often already, a regular fragrant fresh bleeding, not only in the chest cavity but also *in ventriculo cordis*. All the viscera found themselves in a completely good and healthy condition. The hypodermis of the entire body, along with the fresh nails on hands and feet, was as though completely fresh.

After the examination had taken place, the heads of the vampires were cut off by the local gypsies and then burned along with the bodies, and then the ashes were thrown into the river Morava. The decomposed bodies, however, were laid back into their own graves. Which I attest along with those assistant medical officers provided for me. *Actum ut supra*:

(L.S.)* Johannes Fluchinger, Regiment Medical Officer of the Foot Regiment of the Honorable B. Furstenbusch.

(L.S.) J. H. Sigel, Medical Officer of the Honorable Morall Regiment.

(L.S.) Johann Friedrich Baumgarten, Medical Officer of the Foot Regiment of the Honorable B. Furstenbusch.

The undersigned attest herewith that all that which the Regiment Medical officer of the Honorable Furstenbusch Regiment had observed in the matter ofvampires—along with both of the medical officers who have signed with him—is in every way truthful and has been undertaken, observed, and examined in our own presence. In confirmation thereof is our signature in our own hand, of our own making. Belgrade, January 26, 1732.

(L.S.) Buttener, Lieutenant Colonel of the Honorable Alexandrian Regiment.

(L.S.) J. H. von Lindenfels, Officer of the Honorable Alexandrian Regiment.

Terezie, bylo vyhlášení *Dekretu o upírech* v roce 1755, kterým Marie Terezie označila víru v „posmrtnou magii“ za pověru a podvod a zakázala duchovenstvu v takových případech rozhodovat bez předchozího projednání se státními úřady. (Maiello, 2005: 31, 165-166) K podobným závěrům dospěla také Královská pruská společnost nauk, když zveřejnila silně skeptickou zprávu v roce 1732. (Maiello, 2005: 31)

V průběhu 18. století vyšlo na Západě mnoho spisů na téma vampyrismu, reagující na události z východní Evropy. Ranft³² popírá, že by vampyrismus byl pověrou, ale zároveň ho vysvětluje na základě skrytých přírodních sil a silou imaginace. (Vermeir, 2010: 13, 24)

Zajímavý je také Zedlerův *Universal-Lexicon* (Univerzální lexikon- pozn. autora) vydaný ve čtyřiceti šesti dílech v letech 1732 až 1754. Pojem „upíří“ je vysvětlen na devíti stránkách a Zedler píše, že případy vampyrismu nebyly nadpřirozené povahy, ale že za epidemie tohoto jevu mohla psychická nemoc. (Zedler, 1732-1754: 474-482)

Lambertini, v té době boloňský arcibiskup a pozdější papež Benedict XIV., tvrdil, že údajné případy vampyrismu lze vysvětlit přírodními procesy a za jiné by měly být považovány až po důsledném uvážení důkazů, hlavně lékařských, a možných vysvětlení. (Vidal: 2001: 17)

Dalšími významnými díly o vampyrismu 18. století je Calmetovo *Dissertation sur les apparitions des anges, des démons et des esprits. Et sur les revenans et vampires de Hongrie, de Bohême, de Modavie et de Silésie* (1746) (Pojednání o zjevení démonů, andělů a duchů. A duchové a upíří Maďarska, Čech, Moravy a Slezska) a Davanzatiho *Dissertazione sopra i vampiri* (1774) (Rozpravy o upírech- pozn. autora). Calmet po podrobném prozkoumání mnoha případů údajného vampyrismu došel k závěru, že „toto všechno jsou jen pouhé iluze a následek nadměrné a přílišné představivosti“ a jeho údajné projevy vysvětluje buď

---

³² Více viz Ranft, Michael. 1725. *Dissertatio historico-critica de masticatione mortuorum in tumulis. Oder von dem Kaun und Schwatzen der Todten in Grübern*. Lipsko., dále též Ranft, Michael. 1728. *De masticatione mortuorum in tumulis. Liber Singularis: Exhibens Duas Excercitationes, Quarum Prior Historico-critica Posterior Philosophica est*. Lipsko nebo také Ranft, Michael. 1734. *Tractat von dem Kauen und Schwatzen der Todten in Grübern, Worin die wahre Beschaffenheit derer Hungarischen Vampyr und Blut-Sauger gezeigt, auch alle von dieser Materie bissher zum Vorschein gekommene Schrifften recensieret werden*. Lipsko.

předčasným pohřbem, nebo přirozenými procesy těla. (Calmet In Kozák, 2006: 170-176) Calmet byl po vydání tohoto spisu velmi diskutován a například Voiltare ho ve svém slovníku poměrně napadá za to, že se tímto tématem vůbec zabývá. (Voltaire, 1764) Davanzati vinil za víru v upíry představivost, chorobu nebo dokonce podvod. (Vidal, 2001: 19)

Zdá se, že v této době Anglie zůstala mimo všeobecného učenického zájmu o vampyrismus. Anglický spisovatel Alexander Pope v jednom dopise v roce 1790 (uveřejněn byl v roce 1791) dokonce o tomto jevu žertuje, když sám sebe stylizuje do podoby údajného upíra. (Pope, 1791: 409)

Po 18. století zájem západní kultury o vampyrismus upadá. V 19. století byla překládána nebo vydávána nově některá díla ze století osmnáctého jako například Calmet. Görres (1836-1842) vysvětluje údajné případy vampyrismu, a to i známé z 18. století, přirozeně, a to tak, že údajní upíři byly ve vegetativním stadiu. Připouští, že by někteří mohli zemřít kvůli „upírovi“, preferuje ale přirozené vysvětlení na základě vegetativního stadia. (Introvigne, 1997: 3) Mirville (1853-1868) naopak v domnělém vampyrismu nevidí nepochopení přirozených procesů, není si ale jistý, jestli je příčinou d'ábel nebo duše zatracených. To Gougenot des Mousseaux (1864) tvrdí, že příčinou je d'ábel. (Introvigne, 1997: 4) Robert Mayo zastával názor, že zdrojem tohoto jevu byl předčasný pohřeb. (Mayo, 1851: 20-40) Stejně tak mínil i teolog Hartmann. Toto vysvětlení přetrvalo až do 20. století, například Summers³³ a Masters³⁴. Dalším vysvětlením se ve v tomto století stala vzteklina a nemoc zvaná porfýrie. (Melton, 2011: 243)

Ve 20. století vzbudil rozruch případ takzvaného „upíra z Highgate“, který se odehrával od roku 1967 až do roku 1983. Tento příběh začal ohlášením, že na hřbitově v londýnské čtvrti Highgate byl viděn po večerech subjekt podobný fantomovi. Začaly se šířit zvěsti o duchovi a v té době okultista a předseda Vampire Research Society (Společnost pro výzkum upírů- překl. autora) Sean Manchester byl obeznámen s případem školačky Elizabeth Wojdylaové a jejího přítele, kteří

---

³³ Více viz Summers, Montague. 1928. *The Vampire: His Kith and Kin*. Londýn: Routledge, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.

³⁴ Více viz Masters, Anthony. 1976. *The Natural History of the Vampire*. New York: G.P. Putnam's Sons.

prohlašovali, že viděli otevírat se několik hrobů a povstávat z nich mrtvé. Dívka prý také uvedla, že trpí nočními můrami, v nichž se k ní do ložnice snaží dostat zlo. Po dobu několik let, Manchester sbíral hlášení o podobných případech souvisejících s tímto hřbitovem. V roce 1969 se údajně Wojdylaové noční můra vrátila, nyní ale zlo do ložnice už i vstoupilo. Objevily se u ní příznaky anemie a na krku měla dvě malé ranky připomínající klasické upíří kousnutí. Manchester a přítel Wojdylaové vybavili její pokoj česnekem, krucifixy a svěcenou vodou. Brzy poté se uzdravila. Mezitím se ale objevily další zprávy o zjevení záhadné bytosti na tomto hřbitově. Místo a jeho okolí bylo dějištěm satanistických rituálů zahrnujících snad také oběti zvířat (Melton, 2013: 339-340), což podle Farranta (další osoba činná v tomto případě) mohlo být zdrojem nechtěného probuzení tohoto subjektu. (Beresford, 2008: 179)

V případě se mimo Manchesterera angažoval David Farrant. Oba tvrdili, že bytost viděli a popisovali ji jako temný stín se žhnoucíma červenýma očima. Dále byl subjekt popisován jako sedm stop vysoká postava s obličejem divokého zvířete s žhnoucíma očima a ostrými zuby. (Beresford, 2008: 175)

Po prvních svědectvích o zahlédnutí tohoto subjektu, Manchesterově zkoumání případu Elizabeth Wojdylaové a zatknutí Farranta, když se snažil vniknout na hřbitov s náčiním na zabití upírů, se objevily poblíž hřbitova mrtvé lišky, některé zbavené krve. Zpráva byla uveřejněna v novinách. Článek *Why do the foxes die?* publikovaný 6. března 1970 týdeníkem *Hampstead&Highgate Express*³⁵ informuje o nalezení mrtvých lišek na highgateském hřbitově a jeho okolí. Cituje následně Farranta a Manchesterera, oba prohlašují, že by to mohlo (vyznívá to spíše tak, že i s největší pravděpodobností dokonce je) dílo upíra. Po tomto článku mnoho lidí kontaktovalo v této záležitosti Manchesterera, který byl považován za důvěryhodnějšího. Ozvaly se mu mimo jiné také dvě sestry. Jedna z nich, Luisa trpěla náměsíčností. Manchester ji jednou následoval při její noční procházce a ona ho zavedla k základům kostela sv. Michala, následně pak do hrobky v highgateském hřbitově, kde, jak tvrdil, mu zakryl výhled šedý opar, a když zmizel, nastalo šumění, přičemž Manchester poté s Luisou hřbitov opustili.

---

³⁵ Seriózní týdeník vydávaný vydávaný více než 150 let v Londýně, znám také pod zkratkou Ham&High

Následující týdny byly ohlašovány další zprávy ohledně zahlédnutí tohoto subjektu, některé hovořily o vysokém muži v klobouku. (Beresford, 2008: 184)

27. února 1970 *Hampstead&Highgate Express* publikoval na úvodní straně článek *Does a wampyr walk in Highgate?*. Článek začíná větou: „Nechceme vás strašit, ale je možné, že ten duch na highgateském hřbitově může být...upír.“ V tomto článku Manchester uvádí, že by se mohlo jednat dokonce o samotného krále upíra, jehož tělo do Londýna převezli v 17. století. Článek také zmiňuje, že v dobách dávno minulých, kdy byla upírů epidemie v některých částech Británie, oblast Highgate byla centrem mnoha takových aktivit. (Neuvedeno, 1970)

Ať už za těmito událostmi bylo cokoli, teorie upíra se obecně ustavila. 13. března 1970 Manchester ohlásil ve své společnosti, že provede očistu od upíra. Tato zpráva se roznesla. Když Manchester sestoupil do katakomb s dvěma asistenty, znovu prý uslyšel šum, který ale po chvíli přestal. Po vstupu do hrobky našel tři prázdné rakve, do kterých umístil česnek a kříž. Povýk na hřbitově, kde se shromáždily stovky diváků, zapříčinil to, že policie akt přerušila.

Následující týdny se opět objevovala další hlášení. 7. srpna 1970 bylo nalezeno tělo bez hlavy a známky satanistického obřadu blízko místa, kam dříve náměsíčná Luisa přivedla Manchester. Ten se na hřbitov opět vrátil, spolu s Luisou a ta ho údajně dovedla do hrobky v Lebanon Circle, kde prý objevil „upíra“ v rakvi. Popsal ho jako páchnoucího a naplněného krví, se skelnýma očima, které strašlivě zíraly. Pod kůží podobnou pergameni měl namodralý nádech. Manchester uvedl, že barva a vzhled odpovídaly kondici ne více než tři dny mrtvého člověka, tento ale byl mrtvý více než sto let. Původně chtěl tělo probodnout, ale nakonec se rozhodl to neudělat, dal tam pouze česnek, svěcenou vodu a krucifix. Poté udělal solný kruh a umístil k rakvi hrnky se svěcenou vodou a provedl jakýsi exorcismus a hrobku zapečetil. (Beresford, 2008: 185-187)

V roce 1977 Manchester prohledával dům poblíž hřbitova. Ve sklepě prý našel rakev. Když ji otevřel, podle jeho slov uviděl „upíra“, kterého viděl před sedmi lety na hřbitově. Tělo probodl, to se rozpadlo na slizkou odporně smrdící látku, a tím mělo být „upírovi z Highgate“ konec.

V roce 1980 se opět objevily zprávy o mrtvých zvířatech zbavených krve ve Finchley v jižní části Londýna. Manchester to vysvětloval tím, že „upír z Highgate“ někoho kousl a tím ho proměnil v „upíra“, který má nynější události na svědomí. Tvrdil, že daným „upírem“ byla jedna z dřívějších obětí „upíra z Highgate“ Luisa, která mezitím zemřela a byla pohřbena na hřbitově v jižním Londýně. Následně prohlašoval, že na tomto hřbitově potkal bytost ve velikosti kočky podobnou pavoukovi, do níž vrazil kůl. Poté se měla bytost proměnit v Luisu, a tím skončil tento případ. (Melton, 2012: 341)

Později Manchester vypověděl o vzhledu „upíra“ jinak, a to že měl červené žhnoucí oči a ostré tesáky, na kterých byla krev. (Bereford, 2008: 188) Toto i další nesrovnalosti v celém případě, jsou předmětem kritiky a pochyb o důvěryhodnosti jeho informací.

Nehledě na to, co stálo za teorií „upíra z Highgate“ a jak rozporuplné jsou informace o tomto případě, faktem zůstává, že ve 20. století se v západní Evropě společnost tímto fenoménem zabývala. Svědčí o tom například výše zmíněné stovky pozorovatelů, kteří byli přítomni prvnímu pokusu Manchesteru o zničení upíra nebo články publikované v tisku. Jen namátkou několik titulků: „*Vampire hunt among the tombs*“³⁶ („Hon na upíra“ mezi hroby- překl. autora), „*Vampires – so easy to spot if you know where to look!*“³⁷ („Upíři“ - tak snadno na ně narazíte, když víte, kde hledat- překl. autora), „*I WAS THE VAMPIRE*“³⁸ (Já byl (ten) „upír“-překl. autora), „*Vampire hunt*“³⁹ (Hon na „upíra“- pozn. autora) a desítky dalších.

Bereford vidí příčinu víry v „upíra z Highgate“ v představitivosti, navíc živěné četnou pozorností kolem tohoto případu. (Bereford, 2008: 191)

Ve 21. století se sice ojediněle objeví nějaká zkazka o upírovi, jako například článek *Reality Bites* (Realita kouše- překl. autora) uveřejněný 18. ledna 2005 v anglických internetových novinách *The Guardian*, který sice informuje o tom, že

---

³⁶ *Daily Express*, 19. srpna 1970, s.9

³⁷ *Daily Express*, 1. října 1970. s.10

³⁸ *Hampstead&Highgate Express*, 13. března 1970.

³⁹ *Daily Mirror*, 9. září 1978, s.7

mezi lidmi v Birminghamu se objevila zpráva, že se po ulici objevuje „upír“ a kouše lidi, ale zároveň uvádí, že je to fáma, tzv. městská legenda. (Jeffries, 2005)

Existují také určité náznaky na internetu, o tom, že upíři existují, jako je například stránka o existenci upírů v anglickém Londýně „*Londýnský upír*“ k nalezení na <http://www.thelondonvampire.co.uk/>⁴⁰. Autor těchto stránek proklamuje existenci upírů ve smyslu nemrtvých bytostí bez duše v současnosti. Takovýmto výjevům ale není věnována žádná oficiální pozornost.

Ve 21. století není zájem o vysvětlování vampyrismu ve smyslu nemrtvých bytostí. Panuje všeobecná znalost, že k tomu už bylo řečeno vše ve 20. století a nic nadpřirozeného na tom nebylo.

Vysvětlování údajného vampyrismu si prošlo od raného novověku v západní kultuře přes démonickou příčinu, spiritualistický zásah až po vysvětlování přirozenými procesy, nemocemi, předčasným pohřbem a představivostí. V myslích některých lidí, zůstane víra v upíry nejspíše vždy zachována, protože většina lidí prostě chce věřit, že existuje něco nadpřirozeného, ale oficiální západní kultura o neexistenci upírů ve smyslu nesmrtelných bytostí dnes nepochybuje.

---

⁴⁰ Internetový odkaz z 4.května 2013

4. UPÍR VE SVĚTLE CIVILIZAČNÍHO PROCESU

Předchozí kapitoly ukázaly, že upír v západní kultuře nebyl vždy vnímán stejně jako dnes. Jak se tedy vnímání tohoto jevu proměnilo? A jak to souvisí s teorií Norberta Eliase?

Vnímání upíra v západní kultuře nepochybně prošlo transformací, která by se dala jedním slovem nazvat zjemnění, „polidštění“, domestikace. V raném novověku byl vnímán jako oživlá mrtvola, bez emocí a vlastních rozhodnutí. V 19. století, kdy se začíná „zabydlovat“ v literatuře, se mu přisuzují atributy spíše d'ábelské a vzezření ne tolik podobné lidem. Ve 20. století se pomalu vykrádá z hororového žánru a začíná se infiltrovat do romantické a dětské literatury. Charakterem to ještě není ten krotký nádherný upír, jakého západní kultura zná dnes, ale již o sobě pochybuje a ve svém stavu je částečně nešťastný. Vzhledově si stále zachovává určitou odlišnost od lidí, ale již je zde vidět posun ke kráse. Až v současném století se upír stává „tak trochu jiným člověkem“, kdy je jeho upírství poněkud upozadněno. Sám potlačuje svoji přirozenost, bojuje proti svému pudu zabíjet a pociťuje ty samé city jako člověk. Tato proměna jeho vnímání je součástí dlouhodobého strukturovaného vývojového procesu.

Emocionální život měl podle Eliase dříve jinou strukturu a jiný charakter než ten dnešních lidí. (Elias, 2006: 139) V civilizačním procesu probíhá změna afektivního aparátu rozpoložení, citlivosti a chování lidí, i když z mnoha výkyvy, ale přesto zcela určitým směrem. (Elias, 2006: 187) Pudové projevy určitého druhu pod tlakem vládnoucího standardu chování obecně vymizely z bdělého stavu dospělých lidí. (Elias, 2006: 214) Jak civilizace postupuje, stále zřetelněji se odděluje intimní, skrytá sféra, od sféry veřejné. S tím je spojena změna psychické struktury člověka. Zákazy, které se opírají o společenské sankce, jsou v jedinci kultivovány do podoby vnitřních tlaků. Společenský kód chování se do člověka v té či oné formě vtiskne tak, že se postupně stane utvářecím prvkem jedince. A tento prvek se mění v trvalé odezvě na společenský kód chování a strukturu společnosti. (Elias, 2006: 264-265)

S monopolizací fyzického násilí nastává změna v celém formujícím aparátu chování, a s tím se mění nejen jednotlivé způsoby chování, ale celý jeho charakter, samotná psychická konstrukce psychické samoregulace. (Elias, 2007: 245)

Postupem času, transformací společnosti je bojechtivost, která se mění pod vlivem pravidel, zákazů měnících se ve vnitřní tlaky, proměněna, zjemněna, civilizována, stejně jako jiné formy slasti. (Elias, 2006: 267) Elias dále tvrdí, že v civilizovaném světě musí jedinec tlumit své afekty za každých okolností (Elias, 2006: 277) a že lze vysledovat zřetelnou vývojovou křivku zmírňování a humanizující transformaci afektů (Elias, 2006: 278).

Elias vysvětluje, že civilizační transformace obsahuje proměnu podoby celého duševního ústrojí napříč všemi jeho zónami, a to i podvědomí. (Elias, 2007: 287)

Jedinec je směřován k přetvoření celé duševní výbavy, a to ve smyslu kontinuální, rovnoměrné regulace svého pudového života a svého chování v každém směru. Nově vznikající zdrženlivost, regulace chování a pudové výbavy, která je jedinci od dětství vštěpována, se pro něj stává takovým návykem, že se v něm vytváří automatická sebekontrola pudů ve smyslu příslušných schémat a modelů. (Elias, 2007: 247)

Jestliže se takto změnil psychický aparát lidí v západní kultuře, je celkem přirozené, že vnímání jevů (v tomto případě upíra) musí projít proměnou také. Proměna tohoto vnímání není něčím, co by se dělo jen tak, ale lze ji chápat jako odezvu toho, jak se mění společenský kód chování a struktura společnosti. Děje se právě proto, že dochází ke změně psychického aparátu člověka, která zapříčiňuje jiný pohled na různé oblasti. Jedinec, který je po dlouhou dobu vystaven vnějšímu tlaku na změnu směrem k potlačení afektů a zjemnění mravů a citů, z čehož se postupně stává tlak vnitřní, až se v něm nakonec ukotví tak, že ho považuje za přirozenost, nemůže vnímat určitý jev stejně jako před tímto vším. Stejně jako vše ostatní vnímání upíra v západní kultuře pravděpodobně prochází změnou, která je důsledkem změny psychického aparátu směrem ke zjemnění.

I když nelze s naprostou určitostí dokázat, že proměna vnímání upíra se udála právě kvůli civilizaci, jak ji popisuje Elias, předchozí kapitoly nasvědčují tomu, že proměna zde proběhla ve směru ke zjemnění, které je charakteristické právě pro

Eliasovu civilizační teorii. Zjemnění upíra lze chápat jako vedlejší důsledek změny psychického aparátu, jako projev potlačení agresivity a zjemnění mravů a citů. Stejně jako se zjemnila psychika člověka, zjemnilo se jeho vnímání upíra. Potlačení agresivity v sobě sama, zjemnění mravů a citů dala prostor pro vývoj „upíra“ v to, čím je dnes.

Zajímavý je také jev, který lze pozorovat u dětí. Podle Eliase v průběhu dětství dochází, na základě působení individuálního civilizačního procesu, k tomu, že se samo vědomí proměňuje ve smyslu přibývajících „racionalizace“. (Elias, 2007: 287) Zde vidím paralelu ve vnímání upírů, protože jak je všeobecně známo, děti jsou více náchylné k víře v nadpřirozeno (tedy i upíry) než dospělý člověk.

Život se podle Eliase s postupující civilizací stává méně nebezpečným, ale současně je v něm méně afektů nebo rozkoší, alespoň co se týče přímého vyjadřování touhy po slasti. Člověk si ve svých snech, knihách a obrazech vytváří náhradu za to, co mu v běžném životě chybí. Část napětí a vášně je v jistém smyslu přeložena do lidského nitra. (Elias, 2007: 248)

Proces civilizace podle Eliase vrcholí v 18. století. A právě v té době se v literatuře objevil upír, krvežíznivý, agresivní, nelítostný. Až za delší dobu se fiktivní upír povahově mění, což by mohlo být vysvětleno tím, že změněný psychický aparát jedince si na změnu postupem času navykl natolik, že už mu násilí nechybí tak moc. V 18. století by nebylo možné, aby vznikl a byl oblíbený příběh, kdy se člověk zamiluje do upíra a on mu city opětuje. Psychický aparát člověka té doby na to nebyl připravený. I když byla změna psychického aparátu dokonána přibližně v 18. století, bylo to pouze v určitém smyslu, směru. Psychický aparát člověka v té době nezamrzl, ale dále se v rámci mantinelů této změny vyvíjí.

Podle Eliase záleží to, jak jednotliví členové společnosti prožívají, vnímají skutečnost, na způsobu zpracovávání, přemýšlení a mluvení o situaci, která vstoupila do jejich společnosti. Přestože stupeň distancovanosti se může lišit člověk od člověka, situace od situace, samotný rámec myšlení, řeči a jednání, který je v dnešní společnosti zakotven, se vyznačuje relativně vysokým stupněm distancovanosti. Při srovnávání s předchozími staletími si Elias všiml, že kontrola emocí v souvislosti s poznáváním přírody vzrostla. Angažovanost v dnešní době

zeslábla, ale rozhodně nevymizela jako taková. (Elias, 1987: 5) Elias tvrdí, že stejně jako celkové chování se v rámci civilizace stává afektivně neutrálnější i pozorování věcí a lidí, vnímání světa postupně méně podléhá lidským přáním a obavám, silněji se řídí naší zkušeností, „empirií“. (Elias, 2007: 275-276) Stejně se rozvíjí i „racionalizace“, která se podle Eliase postupně od 16. století silněji projevuje v nejrůznějších společenských výrazech. Oba tyto procesy jsou pouze výrazem změny celého duševního ustrojení. (Elias, 2007: 278)

Tím by se dal vysvětlit rozdíl ve vysvětlování událostí z Kisiljova a Medvědijské, který byl patrný mezi Západem a obyvateli postižených obcí. Rozdíl mezi Západem a lidmi z bezprostředního okolí události byl ten, že zatímco lidé ze Západu si dokázali vytvořit od popisovaných událostí odstup a hledali přirozená vysvětlení pro podivné nálezy, obyvatelé obcí byli až moc ochromeni strachem, aby se zbavili své angažovanosti, a to jim znemožnilo najít racionální vysvětlení. Sám Elias měl za to, že tvář v tvář strachu je lehké ztratit „rozum“, tedy to co bylo dlouhodobě získáváno transformací psychického aparátu. (Elias, 2007: 320)

Elias popisuje dva přístupy ke světu. V animistickém se více pracuje s emocemi, dává se jim průchod. Figuruje zde menší míra znalostí, tím pádem i nižší schopnost kontroly nad nebezpečím, což vede k větší angažovanosti, emotivnosti. Vědecký přístup je charakteristický kontrolou emocí, a tím pádem vede k distancovanosti, schopnosti učinit si odstup. Jak se pozvolna proměňovalo animistické myšlení na kauzální, bylo možné oba tyto typy po dlouhou dobu sledovat v souběžném působení. Později došlo k prohloubení znalostí a vědecký přístup převážil. (Šubrt, 1996: 82)

V 18. století, kdy na Západ dorazily zprávy o událostech ve východní Evropě, lze sledovat oba přístupy v souběžném působení, kdy sice většina západních lidí hodnotila události s distancovaností a našla pro ně racionální vysvětlení, objevilo se ale i nemálo takových, kteří viděli v událostech nadpřirozenou příčinu. Na konci 18. století se pomalu upír přesouvá do fikce, což také ukazuje na posun k dominantnímu chápání světa vědeckým přístupem.

Případ „upíra z Highgate“ z 20. století taktéž ukazuje převahu vědeckého přístupu ke světu. Zatímco v 18. století se hlášeními o údajných upírech zabývaly

nejvyšší autority, v případě „upíra z Highgate“ se oficiální autority soustředily na naprosto přirozené zločiny jako bylo znesvěcování hrobů a jiné nelegální činnosti, související s tímto případem. „Upír z Highgate“ nebyl brán rozhodně tak vážně jako případy v 18. století, byla to hlavně mediální senzace. Případ byl také sledován spíše jako kuriozita, než že by na lidi uvrhl smrtelný strach.

Lze říci, že vnímání upíra v západní kultuře jde stejným směrem, jaký prezentuje Norbert Elias ve své civilizační teorii. Upír už není prezentován jako bestie, která vraždí na setkání ani není ohavný, jak tomu bylo na počátku novověku. Taktéž je zde patrná křivka směrem k distancovanosti a vědeckému přístupu co se týče tohoto fenoménu. To vše se zdá být vedlejším důsledkem změny, kterou Elias popisuje jako civilizaci.

ZÁVĚR

Vnímání upíra v západní kultuře se změnilo. Upír pozbyl tvář, kterou měl v minulosti. Už není vyděděncem společnosti nebo strašidlo. Už pouhý fakt, že je dnes schopný citu, lásky či lítosti znamená, že jeho vnímání se v západní kultuře změnilo. Lord Ruthven ani Dracula takovými vlastnostmi nevládli.

V tomto století lidé žádají ve fiktivních dílech (a nejen v nich) upíry o to, aby je proměnili. „*Proč jsi to udělal? Proč jsi prostě nedovolil, aby se ten jed rozšířil? Ted' už bych byla jako ty.*“ (Meyerová I, 2008: 387) vyčítá hlavní postava Bella svému příteli upírovi. To by těžko vyčítala Mina Draculovi nebo Aubrey Lordu Ruthvenovi. Tato touha po proměně v upíra není v tomto století patrná pouze ve fikci, ale lze ji sledovat i v realitě. Lze to připisovat tomu, jak je dnes upír v západní kultuře představován mainstreamem. Krásný, mladý, nesmrtelný, silný, rychlý, hodný, milující. A to pít krve? To už by se nějak přežilo. Tento atribut upíra je dnes upozaděn. Zatímco například v *Upířích kronikách* ještě na konci 20. století je potřeba krve a její pití silně akcentováno, nyní jsou v popředí jiné záležitosti, více lidské. Projevení touhy stát se upírem by bylo jen těžko možné v předchozích stoletích. Když už lidé o takové věci přemýšleli, pak s největší pravděpodobností v kontextu, že se té možnosti děsili a dělali všechno možné, aby tomu zabránili, jako třeba Arnond Paole, když se potřel zemí z upírova hrobu.

Ve své práci jsem se snažila postihnout proměnu vnímání upíra v západní kultuře od raného novověku po současnost. Zkoumala jsem ji v kategoriích vzhled, charakter a víra v existenci upíra a vysvětlování případů vampyrismu. V kategorii vzhled je patrná proměna od hrůzu nahánějícího, nehezkého, nelidsky vypadajícího upíra k přitažlivému, „lidskému“. V kategorii charakter lze sledovat proměnu od vraždícího monstra bez svědomí k obětavému „lidskému“ upírovi, který místo, aby lidi zabíjel, tak je ochraňuje. V kategorii víry v existenci upíra a vysvětlování případů vampyrismu jsem ukázala, že si na Západě vysvětlování údajného vampyrismu prošlo od démonické příčiny, přes spiritualistický zásah až po

vysvětlování přirozenými procesy, nemocemi, předčasným pohřbem a představivostí.

I když nelze s naprostou určitostí dokázat, že proměna vnímání upíra se udála právě kvůli civilizaci, jak ji popisuje Elias, výsledky zkoumání ve všech kategoriích naznačují, že proměna proběhla ve směru, který je charakteristický právě pro tuto teorii.

Otázka je, jak bylo vnímání upíra v západní kultuře ve 20. století ovlivněno změnou atmosféry ve společnosti po druhé světové válce.

Nelze stoprocentně říci, že víra v upíry v západní kultuře naprosto vymizela. Vždy bude existovat někdo, kdo v ně bude věřit, protože většina lidí prostě chce věřit, že existuje něco víc než běžný svět, který každodenně zakoušejí, a proto si troufám říct, že nějaká víra v možnost, že upíři ve smyslu nesmrtelných bytostí existují, nikdy zcela nevyumře, ale směr, kterým se tento trend ubírá, postupuje směrem zatlačení upíra do striktně fiktivní oblasti.

Co by nebylo možné v předchozích staletích, ve dvacátém prvním možné je. V 18. století by nikdo nepředstíral, že je upír, jak se tomu děje ve století tomto. Jak jsem zmínila, anglický spisovatel Alexander Pope sice v tomto smyslu žertoval, ale rozhodně to nemyslel vážně, spíše se té představě vysmíval. Lidé se upírů děsili, děsili se toho, že by se jím po smrti mohli stát, zatímco dnes po tom lidé touží.

Upír už není ohavné monstrum, před kterým každý zavírá dveře, ale sex symbol, kterému je otevřeno kdejaké dívčí srdce. Proměna vnímání upíra v západní kultuře od raného novověku po současnost se dá vnímat jako jakýsi vedlejší efekt proměny psychického aparátu jedince, který popisuje Elias ve své teorii civilizačního procesu. V duchu Eliasova „Civilizace ještě neskončila. Ještě probíhá.“ je otázka, kde bude upír v západní kultuře za dalších sto let.

LITERATURA

1732. „III.“ *Commercium Literrarium*. (3): 90-92.

Barber, Paul. 1988. *Vampires, Burial, and Death: folklore and reality*. New Haven: Yale University Press.

Beresford, Matthew. 2008. *From Demons to Dracula: The Creation of the Modern Vampire Myth*. London: Reaktion Books.

Desnoyers, Pierre. 1693. „Article fourt extraordinaire.“ *Le Mercure Galant*. (5): 62-69.

Dumas, Alexandre. [1849] 2004. *Tisíc a jeden přízrak*. Praha: Havran. s. 201-262.

Elias, Norbert. 2006. *O procesu civilizace. Sociogenetické a psychogenetické studie. Proměny chování světských horních vrstev na Západě. 1. díl*. Praha: Argo.

Elias, Norbert. 2007. *O procesu civilizace. Sociogenetické a psychogenetické studie. Proměny společnosti. Nástin teorie civilizace. 2. díl*. Praha: Argo.

Elias, Norbert. 1987. *Involvement and detachment*. Oxford: Basil Blackwell.

Fanu, Sheridan Le. [1872] 1992. *Carmilla*. Praha: Ivo Železný.

Goethe, Johann Wolfgang von. [1797] 1976. *Balady*. Praha: Odeon. s. 167-176

Hendl, Jan. 2005. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.

Introvigne, Massimo. 1997. „Satanism Scares and Vampirism from the 18th Century to the Contemporary Anti-Cult Movement“. *World Dracula Congress*. Los Angeles.[cit. 13. 5. 2013]. Dostupné z:

<http://www.cesnur.org/testi/vampires_wdc.htm>

- Jeffries, Stuart. 2005. „Reality bites“. *The Guardian* 18. ledna 2005. [cit. 4. 5. 2013]. Dostupné z: <<http://www.guardian.co.uk/uk/2005/jan/18/britishidentity.stuartjeffries>>
- Kozák, Jaromír. 2006. *Dom Calmet a jeho Pojednání o upírech*. Olomouc: Fontána.
- Maiello, Giuseppe. 2005. *Vampirismus v kulturních dějinách Evropy*. Praha: NLN.
- Mayo, Herbert. 1851. *On the Truths Contained in Popular Superstitions*. Edinburg: Wiliam Blackwood a synové. s. 20-40.
- Melton, Gordon J. 2011. *The Vampire book: the encyclopedia of the undead*. Canton: Visible Ink Press.
- Meyerová, Stephanie. 2008. *Stmívání*. Praha: Egmont. = (Meyerová I, 2008)
- Meyerová, Stephanie. 2008. *Nový měsíc*. Praha: Egmont. = (Meyerová II, 2008)
- Meyerová, Stephanie. 2008. *Zatmění*. Praha: Egmont. = (Meyerová III, 2008)
- Meyerová, Stephanie. 2009. *Rozbřesk*. Praha: Egmont.
- Polidori, Wiliam. [1819] 1971. Upír. in Tomáš Korbař (ed.). *Rej upírů*. Praha: Lidové nakladatelství, s. 10-23.
- Pope, Alexander. 1791. „Genuine Letter from Mr. Pope“ *The European Magazine: And London Review* (20): 409.
- Ranft, Michael. 1734. *M. Michael Ranfts Diaconi zu Nebra, Tractat von dem Kauen und Schmatzen der Todten in Gräbern : Worin die wahre Beschaffenheit derer Hungarischen Vampyr und Blut-Sauger gezeigt, Auch alle von dieser Materie bißher zum Vorschein gekommene Schrifften recensiret werden*. Leipzig. s. 178.
- Riceová, Ann. [1976] 2012. *Interview s upírem*. Praha: Československý spisovatel.
- Rymer, James Malcolm. [1845-1847] 2005. *Varney the Vampire*. Project Gutenberg. [cit. 7. 5. 2013]. <<http://www.gutenberg.org/files/14833/14833-h/14833-h.htm>>

- Sommer-Bodenburgová, Angela. [1979] 1994. *Můj kamarád upírek*. Praha: Ivo Železný.
- Stoker, Bram. [1897] 1970. *Dracula*. Praha: Odeon.
- Šubrt, Jiří. 1996. *Civilizační teorie Norberta Eliase*. Praha: Karolinum.
- Tolstoj, Alexej Konstantinovič. [1841] 2004. "Upír". In *Upíři na staré Rusi*. Praha: Havran. s. 15-123.
- Vermeir, Koan. 2010. *Vampires as Creatures of the Imagination*. [citováno 12. 5. 2013]. Dostupné z: <http://halshs.archives-ouvertes.fr/docs/00/60/93/87/PDF/Vermeir_-_Vampires_as_creatures_of_the_imagination.pdf>
- Vidal, Fernando. 2001. *Extraordinary Bodies and the Physicotheological Imagination*. [citováno 12. 5. 2013]. Dostupné z: <<http://www.mpiwg-berlin.mpg.de/Preprints/P188.PDF>>
- Voltaire, François Marie. [1764] 1901. *The Works of Voltaire, A Contemporary Version*. New York: E.R. DuMont. (VII). Kap: Upíři. [cit. 3. 5. 2013]. Dostupné z: <<http://oll.libertyfund.org/title/1660/202474> on 2013-04-28>
- Zedler, Johann Heindrich. 1732-1754. *Universal-Lexicon*. Lipsko. Heslo: Upíři. [cit. 12. 5. 2013]. Dostupné z: <<http://www.zedler-lexikon.de>>
- Nepojmenováno. 1732. *Gentleman's magazine*. (II): 681.
- Neuvedeno. 1970. „Does a Wampyr walk in Highgate?“. *The Hampstead&Highgate Express* 27. února 1970: 1.
- Neuvedeno. 1970. „Why do the foxes die?“. *The Hampstead&Highgate Express*. 6. března 1970: 1.